

1957. Τὸ στρατοδικεῖο τῆς Θεσσαλονίκης καταδικάζει τὸν Ἀναγνωστάκη σὲ θάνατο (ψῆφοι τρεῖς ἔναντι δύο) τὸ 1949. Μένει στὴ φυλακὴ ὡς τὸ 1951. Ὁ Πατρίκιος γνωρίζει τὴν ἐξορία δύο φορές: 1951-1952 στὴ Μακρόνησο, καὶ 1952-1953 στὸν Ἄη-Στράτη.

Κι ἐδῶ τελειώνουν οἱ περιφερειακὲς συμπτώσεις. Θὰ συνεχίσω τὴν ἄλλη φορὰ προχωρώντας πρὸς τὸ κέντρο.

«Τὸ Βῆμα» 7.2.1976

Ὁ πιὸ ψηλὸς τῆς παρέας

Τὸν ἄλλο μῆνα — ἦταν ποὺ λέμε ὁ τελευταῖος τοῦ χειμῶνα καὶ μπῆκε, ἡμερολογιακά, ἡ ἀνοιξη, κάπως γλιστρώντας, σὰ φίδι ἢ σὰ γράμμα κάτω ἀπὸ τὴν πόρτα, σὲ ὥρες ποὺ τὰ βαρίδιά τους κόντευαν νὰ μᾶς πνίξουν στὴ σοβαροφάνεια. Ἐψαχνα, λοιπόν, τὴν ἄλλη φορὰ κανόνες καὶ μοιρογνωμόνια γιὰ τὴν ἐγγραφή τοῦ πρώτου τριγῶνου τῆς μεταπολεμικῆς μας ποίησης. Στοιχεῖα τοῦ βίου, ποὺ συγγενεύουν καὶ τὸ ἔργο τους : τοῦ Ἀλεξάνδρου, τοῦ Ἀναγνωστάκη καὶ τοῦ Πατρίκιου. Ἐαναπιάνω σήμερα τὴ γραμμὴ ὅπου τὴν εἶχα ἀφήσει, καὶ ὅσοι ἔχουν κέφι, ἄς ἀποκαταστήσουν μόνοι τους τὴ συνέχεια, ψάχνοντας τὰ χαρτιά τους.

Ὅποιος ἐξᾴλλου δυσφορεῖ γιὰ τὴν οἰκονομική, ὑποθέτω, παράθεση τέτοιων στοιχείων, θὰ παρηγορηθεῖ, ἴσως, μὲ τὴ βεβαίωση ὅτι εἶναι δυσύρετα σ' ἄλλες πηγές καὶ κατὰ κανόνα λειψά.

“Όπως κι αν έχει τὸ πράγμα, δὲ βρίσκω πῶς θὰ μπορούσε κάποιος νὰ ἀρχίσει τὸν ἀναγνωστικὸ του δρόμο πρὸς τὴν ποιητικὴν τριάδα, δίχως νὰ ρίξει μιὰ ματιὰ στὸν ἕνα δείχτη τῆς βιογραφίας καὶ τῆς ἐργογραφίας της. Ὁ ἄλλος δείχτης θὰ ἦταν ἡ πολιτικὴ καὶ κομματικὴ ἱστορία τῆς δεκαετίας 1940-1950, γνωστὴ ἀπὸ πρῶτο χέρι σὲ ὅσους ἔχουν περάσει συνειδητὰ τὰ σαράντα. Οἱ νεώτεροι τὴν ψάχνουν μὲ μανία στὰ βιβλία καὶ στὶς ἐφημερίδες, πληρώνοντας τὸ τίμημα τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τους.

Ἀπὸ τὴν τριάδα λοιπὸν, ὁ ὠριμότερος καὶ ὁ νεώτερος (ὁ Ἀλεξάνδρου καὶ ὁ Πατρίκιος) περνοῦν τὰ χρόνια τῆς ἔσχατης δικτατορίας στὸ Παρίσι. Ὁ πρῶτος ἐπιμένει ἀκόμη ἐκεῖ.

Ὁ Ἀναγνωστάκης καὶ ὁ Πατρίκιος ἐμπλέκονται καὶ σὲ μαχητικὲς περιοδικὲς ἐκδόσεις. Ἡ «Κριτικὴ» (1959-1961, 1-18) ἀποτελεῖ τὸν ὠριμο, κομματικὰ αἰρετικὸ, σταθμὸ τοῦ πρώτου, ὕστερα ἀπὸ τὸ ἐφηβικὸ σχεδὸν «Ξεκίνημα», πού μὲ τὰ δώδεκα τεύχη του σημάδεψε τὸν τελευταῖο χρόνο τῆς κατοχῆς στὴν πανεπιστημιακὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ Πατρίκιος ἀνήκει στὴν ἰδρυτικὴ ὁμάδα τῆς «Ἐπιθεώρησης Τέχνης».

Καὶ οἱ τρεῖς τους εἶναι συγχρόνως μεταφραστές: ὁ Ἀλεξάνδρου μεταγλώττισε ἔγκυρα ἀπὸ

τὰ Ρώσικα τὸν Ντοστογιέφσκι, ἀπὸ τὰ Ἀγγλικά Ὀνὴλ, Στάινμπεκ, Φῶκνερ, ἀπὸ τὰ Γαλλικὰ Βολταῖρο. Μὲ τὸν συμπατριώτη του ποιητὴ Κλεῖτο Κούρου μαζί, ὁ Ἀναγνωστάκης μεταφέρει τὸ 1948 στὴ γλώσσα μας δυὸ Ὁδὲς τοῦ Λόρκα. Ὁ Πατρίκιος εἰσάγει πρῶτος στὴν ἑλληνικὴ ἀγορὰ Λούκατς μὲ τὶς «Μελέτες γιὰ τὸν εὐρωπαϊκὸ ρεαλισμὸ» (1957).

Ὁ Ἀλεξάνδρου πρόσφατα (1974) ἀνοίξε τὸ «Κιβώτιό» του — τὸ πιὸ σημαντικὸ ἴσως μυθιστόρημα τῆς τελευταίας δεκαετίας. Ὁ Ἀναγνωστάκης μάζεψε ἄρθρα ἔντονου πολιτικοῦ μοραλισμοῦ στὸν τόμο «Τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ», προεκτείνοντας ἔτσι τὸν ἄξονα τῆς διδακτικῆς ἀγωνίας του ἀπὸ τὴν ποίηση στὸ χῶρο τῆς κριτικῆς. Ἡ κριτικὴ φλέβα τοῦ Πατρίκιου διακλαδίστηκε στὴν «Ἐπιθεώρηση Τέχνης».

Πρώτη ἐμφάνιση, πρώτη καὶ τελευταία συλλογὴ τοῦ καθενὸς ἀπὸ τὴν ποιητικὴν τριάδα δίνουν τοὺς ἀκόλουθους δείχτες χρονολογίας καὶ (σὲ παρένθεση) ἡλικίας :

Ἀλεξάνδρου 1946 (24), 1972 (50). Ἀναγνωστάκης 1940 (15), 1945 (20), 1970 (45). Πατρίκιος 1943 (15), 1954 (25), 1974 (45).

Καὶ οἱ τρεῖς ἐξάλλου εἶναι σαφέστατα ὀλιγογράφοι: μπακάλικα μετρημένη, τοῦ Ἀλεξάν-

δρου ή σύνολη παραγωγή δὲν ξεπερνᾶ τις 150 σελίδες, τοῦ Ἀναγνωστάκη τις 130 καὶ τοῦ Πατρικίου—τοῦ γονιμότερου—τις 220.

Ἔτσι συμπληρώθηκε τὸ πλέγμα συγκριτικῶν πληροφοριῶν, ποῦ ἡ πλοκὴ τους ἄρχισε στὴν προηγούμενη ἐπιφυλλίδα. Ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα τὸ τρίστροφο προσωρινὰ χωρίζει. Καὶ καθὼς ὁ πῖο ψηλὸς τῆς παρέας ἀφιερῶθηκε στὴν πολιτικὴ ἀνθρωπογεωγραφία τῆς Θεσσαλονίκης, ἔχει γιὰ τὸν ὑπογραφόμενο συναισθηματικὴ προτεραιότητα. Μ' αὐτόν, λοιπόν, ἀρχίζει ὁ λόγος.

Δὲν θέλω νὰ ἐπαναλάβω ἐδῶ περιληπτικὲς κρίσεις γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ἀναγνωστάκη. Ἡ πῖο νηφάλια, δίκαιη καὶ θετικὴ ἀποτίμηση τῆς παραγωγῆς του βρίσκεται κατατεθειμένη, κάπως ὄψιμα, σὲ βιβλιοκριτικὴ ἐφημερίδα· τὴν ὑπογράφει ὁ Γιάννης Δάλλας («Τὸ Βῆμα», 19.2.1972). Πολλὴ νωρίτερα ὡστόσο εἶχαν διατυπωθεῖ, μὲ μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἔνταση, οἱ κομματικὲς ἐνστάσεις τῆς μεταπολεμικῆς ἀριστερᾶς γιὰ τὴ στυφή, ζοφερὴ συχνά, πρόκληση τοῦ ποιητῆ ἀπέναντι στὴν ἀμυντικὴ αἰσιοδοξία τῶν ἐπιτελῶν γιὰ λάθη καὶ ζημιὰς τοῦ κινήματος ποῦ θὰ μπορούσαν νὰ μὴν εἶχαν συμβεῖ ἢ νὰ μὴν εἶχαν γίνεи (πρβ. Κ. Κουλουφάκου, «Ἐπιθεώρηση Τέχνης» 9, 1955,

Γ. Καφταντζῆ «Σερραϊκὰ Γράμματα», Νοέμβριος 1955, καὶ Τ. Λειβαδίτη, «Αὐγὴ» 1.7.1962). Τὴ μέση, ἐπαγγελματικὴ θὰ ἔλεγα καὶ συμ-παθητικὴ στάση, ἐκπροσωπεῖ στὴν προκειμένη περίπτωση ὁ Βάσος Βαρίκας (πρβ. «Τὸ Βῆμα» 3.8.1955 καὶ 14.10.1962). Αὐτὰ τὰ τρία παραδείγματα ὑποδηλώνουν καὶ τις τρεῖς τυπικὲς ὑποδοχὲς τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς, μέσα στὶς ὁποῖες ἔπεσαν οἱ «Ἐποχές», καὶ οἱ «Συνέχειες» τοῦ Ἀναγνωστάκη. Ὅσο γιὰ τὸν αἰχμηρὸ ἐπίλογο τοῦ «Στόχου», οἱ καιροὶ τῆς ἐκδοσῆς του δὲν ἐπέτρεψαν τότε μεμψιμοιρίες γιὰ τὸν ἀνορθόδοξο τόνο του, ποῦ ἐκπλήρωνε ὡστόσο τὸ αἶτημα τῆς μαχητικῆς ἐγρήγορσης. Ἀργότερα ὁ ποιητὴς Μίμης Σουλιώτης ἔδειξε, νομίζω, τὴν ἀναγκαίαν ἐνότητα ποιητικῆς ρητορικῆς στὸ «Στόχο» καὶ στὶς προηγούμενες ἀμφιλεγόμενες συλλογές.

Τόσα στοιχεῖα ἀρκοῦν ὡς ὁμολογημένη προκατάληψη γιὰ ἓνα ἔργο συνοπτικὸ, ποῦ μετέφρασε τὴν πολιτικὴ διαμαρτυρία σὲ προσωπικὴ ἐξομολόγηση, καὶ τὸ ἀντίστροφο. Ὁ ἄξονας αὐτῆς τῆς ἐναλλαγῆς εὐκόλα ἀναγνωρίζεται ὡς συστροφὴ τοῦ ποιητῆ—ἓνας κοχλίας, ἃς ποῦμε, μὲ τὴ δική του ὀρολογία—μέσα στὰ αἰμόφυρτα νερὰ τῆς μεταπολεμικῆς μας ἱστορίας. Τὸ ἐρώτημα ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα εἶναι τί περίσσεψε γιὰ τὴν ποίηση—γιὰ

τὴν ἠθικὴ τῆς ποίησης καὶ γιὰ τὴν ποίηση τῆς ἠθικῆς.

Δὲν κάνω λογοπαίγνια. Γιατὶ πιστεύω πὼς ὕστερα ἀπὸ τὸν Καβάφη, κανένας ἄλλος ποιητὴς δὲν ἀποδείχτηκε τόσο βαθιὰ καὶ ἐπίμονα μοραλιστής, ὅσο ὁ Ἄναγνωστάκης. Θὰ προχωροῦσα: ὕποιος, γιὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο, τρέφει ἐνδιάθετη ἀποστροφή γιὰ τὴ μοραλιστικὴ ροπὴ στὴν τέχνη γενικὰ καὶ στὴν ποίηση εἰδικότερα, δὲν χρειάζεται νὰ δοκιμαστῆ μετὰ τὴν ποίηση τοῦ Ἄναγνωστάκη. Αὐτὸς ὁ μοραλισμὸς τοῦ Ἄναγνωστάκη—συγχρονικὸς, συντροφικὸς καὶ πολιτικὸς—ἐφευρίσκει στὴν πορεία του τοὺς χαρακτῆρες του, ποὺ τὸν συστήνουν καὶ τὸν ἐξειδικεύουν, δίχως ποτὲ νὰ τοῦ ἀφαιροῦν τὴν ἀντιπροσωπευτικὴ του σημασία γιὰ τὶς δημόσιες ἐμπειρίες τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς γενιᾶς. Κέντρο του παραμένει ἡ κρίσιμη δεκαετία 1940-1950. Ἄκτινα του ἢ ἀντίσταση στὴν ἐξάρθρωση τῆς τρίπτυχης αὐτῆς ἐποχῆς ἀπὸ τοὺς πολιτικούς της ἀντιπάλους, καὶ στὴν ἐξαγορὰ της ἀπὸ τοὺς κομματικούς της πάτρωνες. Πρόκειται γιὰ νοβελιστικὴ περιπέτεια ποὺ ἀρχίζει μετὰ τὴν πρώιμη ἐφηβεία καὶ σφραγίζεται ἀπὸ τὴν πρώιμη ὀριμότητα. Στὸν πρόλογό της, ἐρωτικὸς καὶ πολιτικὸς στόχος συμπίπτουν· στὰ ἐπεισόδιά της ὁ δίδυμος αὐ-

τὸς στόχος συσκοτίζεται· στὴν ἔξοδο ἡ κομματικὴ ἀστοχία, συνεπιφέρει καὶ τὴν ἐρωτικὴ ἀστοχία. Τὴν πικρὴ σοδειὰ μαζεύουν οἱ «Συνέχειες» τῆς ἐπομένης δεκαετίας. Ὅμως ὅλα αὐτὰ θέλουν ἐξήγηση. Τὴν ἀναβάλλω γιὰ τὸν ἄλλο μῆνα—τὸ σκληρό— καὶ ἡ ὑπομονὴ μισὴ μισή.

«Τὸ Βῆμα» 6.3.1976

*Ἡ λειτουργία τοῦ χρόνου:
«Ἐποχές» καὶ «Συνέχειες»*

Ἄν πρέπει νὰ ἐντοπιστεῖ ἡ δραματικότερη ἀκμὴ τῆς ἠθικῆς τοῦ Ἀναγνωστάκη, πρόσφορη εἶναι ἡ θέση τοῦ «Δεῖπνου». Τὸ ποίημα αὐτό, τρίτο κατὰ σειρὰ στὴν πρώτη «Συνέχεια» (1953 - 1954), βρίσκεται στὴ μέση περίπου τῆς γόνιμης τριακονταετίας τοῦ ποιητῆ (1941 - 1971) καὶ διαιρεῖ ἀκριβῶς τὸ σῶμα τῶν ὀγδόντα ἐπτὰ ποιημάτων του, ἀφοῦ ἔχει αὐξοντα ἀριθμὸ σαράντα τρία. Μεταφράζοντας ἐξάλλου τὸ «Δεῖπνο» τὸ γνωστὸ θέμα τῆς Καινῆς Διαθήκης σὲ πολιτικὴ ἀλληγορία (μὲ τὸ ἄλλοθι τῆς προδοσίας σκηνοθετεῖται, σὲ τελετουργικὸ πλαίσιο, ὁ ἐξοντωτικὸς ἀποσηματισμὸς κομματικοῦ στελέχους) κρυσταλλώνει ποιητικὰ καὶ μὲ σπάνια εὐστοχία τὴν ὀδυνηρότερη, ἴσως, ἐμπειρία τοῦ Ἀναγνωστάκη, ὁ ὁποῖος, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴ δίκη του (1949), διαγράφεται ἀπὸ τὸ κόμμα, δίχως νὰ ὁμολογεῖ σὲ

στρατοδικεῖο τὴ διαγραφή αὐτή, πὺ ἀσφαλῶς θὰ ἀπέτρεπε τὴν καταδίκη του σὲ θάνατο. Πρόκειται, λοιπόν, γιὰ ἀποφασιστικὴ καμπὴ πὺ συναιρεῖ τὴν πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ κρίση τοῦ ποιητῆ καὶ τῆς γενιᾶς του—τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς ποιητικῆς γενιᾶς.

Τὴν ἀνάγνωση τοῦ «Δεῖπνου» τὴν ἀφήνω στὸν ἀναγνώστη. Ἐδῶ χρησιμοποιοῦ μόνο τὸ σκοτεινὸ του στίγμα, ὡς κέντρο γιὰ τὸν περίγυρο χῶρο. Γιατὶ τὰ προηγούμενα τῆς κρίσης πὺ ὑπόκειται στὸ «Δεῖπνο», τόσο στὸν τόμεα τῆς κομματικῆς πράξης ὅσο καὶ στὸ στίβο τῆς ποιητικῆς ἔκφρασης, συνθέτουν τὴν ἀτμοσφαιρικὴ πίεση τῶν «Ἐποχῶν». Τὰ ἐπόμενά της, τὴ μολυσμένη καὶ βαριά ἀτμόσφαιρα πὺ σκοτεινιάζει τίς «Συνέχειες».

Συνεκτικὸς ἄξονας τῶν δύο αὐτῶν βασικῶν ποιητικῶν κύκλων εἶναι ἡ ἀντίσταση τοῦ Ἀναγνωστάκη στὸ χρόνο καὶ στίς εὐτελιστικὲς ἀλλοιώσεις πὺ συνεπιφέρει ἡ πρόοδός του. Καὶ μόνο οἱ τίτλοι τῶν ἔξη συλλογῶν (τρεῖς «Ἐποχές»—τρεῖς «Συνέχειες») στιγματίζουν αὐτὴ τὴν ἐπώδυνη διαδρομὴ, πὺ μέσα στὴν ποίηση γίνεται ἀναδρομὴ.

Ὁ χρόνος κάθε «Ἐποχῆς» καὶ τῆς «Συνέχειάς» της δὲν εἶναι τόσο καὶ μόνο ἡ μήτρα τῶν νέων ἐμπειριῶν πὺ γεννᾶ· εἶναι κυρίως ἡ

φαγάνα τῶν ἐμπειριῶν τῆς προηγούμενης ἐπο-
χῆς: τίς ξοδεύει ἢ τίς ξευτελίζει. Ἡ ροπή τοῦ
Ἐναγνώστακῆ τείνει ἀκριβῶς στοῦ νὰ καθηλώ-
σει καὶ νὰ συντηρήσει μέσα στίς ποιητικές του
«Ἐποχές» καὶ στίς «Συνέχειές» τους ὅ,τι ἡ πρό-
οδος τοῦ χρόνου ζητᾷ νὰ ἀναλώσει, νὰ ἐξαγοράσει
ἢ νὰ εὐτελίσει: δημιουργοῦνται ἔτσι συνεχῆ φρά-
γματα στή ροή τοῦ χρόνου, στερεοποιώντας κρι-
σιμες παρωχημένες ἐποχές, καὶ προβάλλονται ἀρ-
γότερα τὰ ρημαγμένα τους πιά εἶδωλα συνεχῶς
καὶ ἐπίμονα στοῦ ποιητικῦ παρόν.

Ὁ διάλογος ὡστόσο αὐτὸς τοῦ Ἐναγνώστακῆ
μὲ τὸ χρόνο δὲν εἶναι μεταφυσικός: ἡ σύγκρουσή
του μὲ τὸ χρόνο γίνεται συγκεκριμένη, ἔνυλη καὶ
προπαντὸς μετωπική. Δὲν ὑπάρχει στήν ποίηση
τοῦ Ἐναγνώστακῆ καμιὰ προσπάθεια γιὰ δια-
χρονική κατοχύρωση τοῦ περιστατικῦ χρόνου.
Καὶ ὅπωςδήποτε, ἡ ἀνάλωση καὶ ὁ ἐξευτελισμὸς
τῶν προσωπικῶν ἐμπειριῶν μέσα στὸν ρέοντα
χρόνο δὲν ἀντιμετωπίζονται ἀπὸ τὸν Ἐναγνώστα-
κῆ ὡς αὐτονόητο ἢ φυσικὸ γεγονός: ἀποδίδονται
κυρίως στήν ἔνοχη δειλία ἢ τὴν ὑποκριτικὴ σκο-
πιμότητα τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ἢ δὲν ἀντέχουν ἢ
δὲν δέχονται νὰ συντηρήσουν ἐνεργῆς τίς προσω-
πικῆς μνημῆς τους.

Ἡ σύγκρουση αὐτὴ τοῦ Ἐναγνώστακῆ μὲ τὸ

χρόνο πραγματοποιεῖται θὰ ἔλεγα σὲ τρία ἐπίπε-
δα—μὲ τρόπο διαζευκτικὸ ἢ προσθετικὸ: σὲ ἐπί-
πεδο προσωπικὸ, σὲ ἐπίπεδο συντροφικὸ καὶ σὲ
ἐπίπεδο συλλογικὸ. Τὸ περιεχόμενον ἐξᾶλλου τοῦ
διαλυτικῦ χρόνου (ἢ σύγχρονη τοῦ ποιητῆ πολι-
τικὴ ἱστορία) μικροσκοπεῖται στοῦ ἔργο τοῦ Ἐνα-
γνώστακῆ μὲ τρία κυρίως φίλτρα: τὸ τοπικὸ φίλ-
τρο εἶναι ἡ Θεσσαλονίκη τῶν «Ἐποχῶν»: τὸ
χρονικὸ φίλτρο τὸ ἔχουν πλέξει κυρίως τὰ χρόνια
τῆς κατοχικῆς ἀντίστασης: τὸ ἀνθρώπινο, τέλος,
φίλτρο τὸ ἀποτελοῦν τὸ μάτι τοῦ ἴδιου τοῦ ποιη-
τῆ καὶ ἡ ματιὰ τῆς στενῆς συντροφιάς του, ποὺ
τὴ συνθέτουν συγκεκριμένα πρόσωπα, ἐπάνυμοι
φίλοι, οἱ ὁποῖοι μὲ τίς τύχες τους σημάδεψαν τὴν
κρίσιμη δεκαετία 1940 - 1950, καὶ μὲ τὸ θάνατο
ἢ τὴν τραυματικὴ ἐπιβίωσή τους δυναστεύουν
καὶ τὰ ἐπόμενα χρόνια τοῦ ποιητῆ.

Στὴ συγκεκριμένη, λοιπόν, περίπτωσι τοῦ
Ἐναγνώστακῆ ἐπιβεβαιώνεται, νομίζω, ἡ βασι-
κὴ λειτουργία τῆς ποίησης: ἡ ἀντιπαράθεσι δη-
λαδὴ τῆς ποιητικῆς μικροσκοπικῆς κλίμακας στήν
ἀπρόσωπη μακροσκοπικὴ κλίμακα τῆς ἱστορίας.
Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς μικροσκοπικῆς ποιητικῆς
κλίμακας εἶναι: ἡ ἔμμονὴ στὸν περιστατικὸ, ἐμ-
πειρικὸ καί, κατὰ κανόνα, παθολογικὸ χαρακτή-
ρα τῆς πραγματικότητας. Τὰ χαρακτηριστικὰ

τῆς μακροσκοπικῆς ἱστορικῆς κλίμακας εἶναι ἡ ἀπάλειψη τῶν δραματικῶν λεπτομερειῶν γιὰ χά-
ρη μιᾶς νηφάλιας καὶ ἀντικειμενικῆς, σύνολης εἰ-
κόνας τῆς πραγματικότητας, ἡ ὁποία ὀφείλει νὰ
ἐνταχθεῖ στὴν ἀλυσίδα παρελθόν-παρὸν-μέλλον,
ὑπακούοντας σὲ κάποια ἀξιολογικὰ αἰτήματα ποὺ
ἀλλάζουν, ἀλλάζοντας καὶ οἱ ἐποχές.

Ἡ μέθοδος ὡστόσο τῆς ποίησης δὲν εἶναι νὰ
ἀντιδικεῖ καλὰ καὶ σώνει μὲ τὴν ἱστορία, ἀλλὰ
νὰ ἐλέγχει τὴν ἀφαιρετικὴ ὄρεξη τοῦ ἱστορικοῦ
(καὶ προπαντός: τοῦ ψευδοῖστορικοῦ), ἐπαναφέ-
ροντας στὸ προσκῆνιο τῆ μοριακῆ προσωπικῆ
ἐμπειρία καὶ ἐπιμένοντας στὶς συγκρίσεις ποὺ προ-
κύπτουν ἀπὸ τὴν παραβολή τῆς πρὸς τὴν ἱστορι-
κῆ ἢ ψευδοῖστορικῆ τῆς ἀντιγραφῆς.

Αὐτὸν τὸ ρόλο νομίζω ἀναλαμβάνουν καὶ οἱ
«Ἐποχές» καὶ οἱ «Συνέχειες», διαπιστώνοντας τὴ
βιασμένη ἢ σκόπιμη ἀσυνέχεια τῆς βιωμένης ἀπὸ
τὰ συγκεκριμένα πρόσωπα πραγματικότητας πρὸς
τὴ σφετεριστικὴ, μακροσκοπικὴ δῆθεν, πολιτι-
κῆ τῆς ἀπορρόφησης. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ὁ στα-
θερὰ ἀπαισιόδοξος τόνος στὴν ποίηση τοῦ Ἐπι-
γνωστάκη, ποὺ παραμένει ὡστόσο πάντοτε αἰχ-
μηρὸς καὶ διδακτικὸς: κριτικὸς ἢ αὐτοκριτικὸς,
σατιρικὸς ἢ σαρκαστικὸς.

Ἔως ἐδῶ προσπάθησα νὰ κεφαλοποιήσω τὸ κοι-

νὸ ὕλικὸ τῆς πολιτικῆς ἠθικῆς τοῦ Ἐπιγνωστάκη,
ὅπως αὐτὴ ἀναγνωρίζεται στὸ σύνολο τῆς ποιη-
τικῆς του παραγωγῆς. Ἐπισημαίνω, τῶρα, τὶς
διακριτικὲς ἀλλαγές ἀπὸ τὶς «Ἐποχές» στὶς «Συ-
νέχειες» καὶ ἀπὸ τὶς «Συνέχειες» στὸ «Στόχο».

Οἱ «Ἐποχές», σχεδὸν στὸ σύνολό τους, συνι-
στοῦν τὸν ποιητικὰ πραγματοποιημένο ἀντίλογο
τοῦ Ἐπιγνωστάκη πρὸς ἀντίπαλες πολιτικὲς συν-
θήκες, ποὺ τείνουν συστηματικὰ νὰ ἀκυρώσουν
τὶς βαριές ἐμπειρίες τῆς δεκαετίας 1940-1950.
Οἱ «Συνέχειες», σχεδὸν στὸ σύνολό τους, ἀντι-
στέκονται στὴν ἐξαγορὰ αὐτῶν τῶν ἐμπειριῶν
ἀπὸ τὰ ἐναλλασσόμενα ἐπιτελεῖα τῆς ἀριστερᾶς
κατὰ τὴ δεκαετία 1950-1960.

Στὸν κύκλο τῶν «Ἐποχῶν» ἡ σύγκρουση τοῦ
ποιητῆ εἶναι κυρίως σύγκρουση μὲ τὸν ἀντίπαλο
πολιτικὸ περίγυρο. Στὶς «Συνέχειες» ἡ σύγκρου-
ση αὐτὴ μεταφέρεται στὸ ἐσωτερικὸ τῆς καταρ-
χῆς σύμμαχης μεταπολεμικῆς ἀριστερᾶς. Οἱ «Ἐ-
ποχές» παρακολουθοῦνται ἀπὸ τὴν κομματικὴ
σύμπραξη τοῦ ποιητῆ. Οἱ «Συνέχειες» κοχλιώνον-
ται στὸ τέλμα μιᾶς ἀναγκαστικῆς ἀργίας ποὺ ἐπι-
βάλλει στὸν Ἐπιγνωστάκη τὸ ἐπίσημο κόμμα.

Ὁ ἐπιλογικὸς ἐξάλλου «Στόχος», συνθεμένος
στὰ πρῶτα χρόνια τῆς δικτατορίας, ἐπαναφέρει
τὸν Ἐπιγνωστάκη στὴν τροχιά τῆς πολιτικῆς

σύμπραξης, κάτω από κορυφαίες συνθήκες. Τα δεκατρία ποιήματα αυτής της συλλογής σπάζουν όψιμα τόν κομματικό κλοιό και επιχειρούν μια μορφή αγωνιστικής εξέδου, όπου συντηρείται ωστόσο ολόκληρη ή πικρή πείρα του δεύτερου κυρίως παραγωγικού κύκλου και μεταφράζεται σε έσχατη διδαχή.

Οι διαιρέσεις που έκαμα στους δύο κλειστούς κύκλους του 'Αναγνωστάκη («'Εποχές» και «Συνέχειες») και στο βέλος του «Στόχου» κινδυνεύει να παραπλανήσουν, αν παραγνωρίσει κανείς τη συνεχή ρευστοποίησή τους από ποίημα σε ποίημα, από συλλογή σε συλλογή και από κύκλο σε κύκλο. Παρά ταῦτα, ὁμοιότητες και διαιρέσεις πιστεύω ότι ὀρίζουν με σχετική ἀκρίβεια τὴ σύσταση τῆς πολιτικῆς καὶ ποιητικῆς ἠθικῆς τοῦ 'Αναγνωστάκη, πὸ τὶς λαβές τῆς προσπάθησα νὰ δείξω. Ὑπολείπονται ἄλλα θέματα, μορφολογίας καὶ λειτουργίας τῆς ἠθικῆς αὐτῆς, πὸ πέφτουν ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῶν ἐπιφυλλίδων.

Σταματῶ, λοιπόν, ἀυθαίρετα ἐδῶ τὸ διάλογό μου με τὸν 'Αναγνωστάκη, γιὰ νὰ περάσω, τὴν ἐπόμενη φορά στὸ τρίστρατο τοῦ 'Αρη' Ἀλεξάνδρου. Στὸ μεταξύ θὰ πέσει ἡ Πασχαλιά.

«Τὸ Βῆμα» 3.4.1976

Σ. Ν. Μαρωνίτης, Ποιητικὴ καὶ Πολιτικὴ Ἠθικὴ. Πρῶτη Μεταπολεμικὴ Περίοδος.
Ἀλεξάνδρου - Ἀδαφωσίου - Πατρίμιος
(Κέδρον, Ἀθήνα: 1995), (ἀ' ἐκδ.: 1976)

'Αρης 'Αλεξάνδρου:

Γέφυρες καὶ μετεωρισμοί

Με βαριὰ καρδιά συνεχίζω τὴ δουλειὰ πὸ ἔχω ἀρχίσει: τὴν ἀνάγνωση τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς ποιητικῆς γενιᾶς καὶ τὴν ψηλάφηση τῆς κρίσιμης καὶ κριτικῆς ἠθικῆς τῆς. Λέω με βαριὰ καρδιά, γιὰ τὸ ὅσα στὸ μεταξύ συνέβησαν, στὶς διακοπὲς τοῦ Πάσχα, θόλωσαν τόσο πολὺ τὰ νερὰ τῆς δημόσιας ζωῆς, πὸ φρόνιμο θὰ ἦταν νὰ μαζευτοῦμε ὅλοι με προσοχὴ ἐντατικὴ γύρω ἀπὸ τὸν σάπιο κίνδυνο, μήπως καὶ προλάβουμε τὴν ἐξάπλωσή του. "Ὅ,τι ὀξύνει τὴν ἀγωνία αὐτή, δὲν εἶναι μόνο πὸ χάνονται πολυτιμὲς ζωὲς με σκοτεινὸ τρόπο, ἀλλὰ πὸ ἡ πολιτεία ἐμπαίζει τὴ λογικὴ μας μοιράζοντας σὰ θεὸς λειψὲς ἢ νόθεσ πληροφορίες, ἐνῶ τὰ ἄλλα μέσα ἐνημέρωσης σπεύδουν, με σπάνιες ἐξαιρέσεις, νὰ μᾶς βουλιάζουν στὴν κερδοσκοπικὴ τους ρητορεία. Ὁ Θεὸς νὰ βάλει τὸ χέρι του.

Μ' αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις χάνει κανεὶς ὀλοτε-

λα τὸ κέφι του γιὰ τὰ σταυροδρόμια τῆς ποίησης — ἔστω τῆς πολιτικῆς ποίησης. Ὅμως καλύτερα αὐτὰ τὰ ἄθυμα βήματα, παρὰ ἡ συνενοχὴ σ' ἓνα συναγερμό, πού ἄλλοι τὸν σφυρίζουν, ἄλλοι τὸν ἀγνοοῦν, καὶ πολὺ λίγοι τὸν λογαριάζουν μὲ τὴν ἀρμόδια σοβαρότητα.

Ἀρχίζω λοιπὸν τὸ δρόμο μου πρὸς τὸν Ἄρη Ἀλεξάνδρου, τὸν ὠριμότερο τῆς τριάδας πού ὑποσχέθηκα νὰ σχολιάσω, ψάχνοντας καταρχὴν γιὰ κάποιες γέφυρες πού τὸν ἐνώνουν μὲ τὸν νεώτερο ἑταῖρο του Ἀναγνωστάκη.

(1) Καὶ τῶν δύο ἡ ποιητικὴ παραγωγὴ ἔχει κοινὸ χρονολογικὸ πλαίσιο. Τὰ ἅπαντα τοῦ Ἀναγνωστάκη καλύπτουν τὴν τριακονταετία 1941 - 1971. Τὴν ἴδια ἀκριβῶς τριακονταετία καλύπτουν καὶ τὰ ἅπαντα τοῦ Ἄρη Ἀλεξάνδρου.

(2) Ὑπάρχουν κάποιοι στίχοι στὸν Ἀλεξάνδρου, πού μοιάζει νὰ παραπέμπουν σὲ στίχους ἢ βασικὰ μοτίβα τοῦ Ἀναγνωστάκη: οἱ τελευταῖοι λόγου χάρι ἀπὸ τὸ ποίημα «Πρῶτη πέτρα» («Εὐθύτης ὁδῶν») Ἀπαντα σ. 137):

Ἐδῶ πού ἔχω καταφέρει
σωριάζονται μιὰ μιὰ οἱ ἐποχές
δὲ ζυγιάζω τίποτα.
Ξέρξης καὶ Ἀθήνα δὲν ὑπάρχουν

εἶμαι προδότης γιὰ τὴ Σπάρτη, γιὰ τοὺς εἰλωτες Σπαρτιάτης.

Μὲ τὸ σπαθὶ χαράζω στὰ στεγνωμένα χεῖλη τὸ χαμόγελό μου.

(3) Ἄλλοι στίχοι τοῦ Ἄρη Ἀλεξάνδρου φαίνονται νὰ ἔχουν τροφοδοτήσῃ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ γνωστὰ μοτίβα τοῦ «Στόχου» τοῦ Ἀναγνωστάκη. Ἡ κατάληξη λόγου χάρι τῆς «Εἰσήγησης» (Ἀπαντα σ. 86):

«Μὲ τοῦτο ἐδῶ ἴσως μπορέσω νὰ καρφώσω μιὰ πρόκα πίσω ἀπὸ τὴν πόρτα μου».

Στεριώνει τὴν πρόκα, κρεμάει τὸ σακκάκι του καὶ λέει

«Ναὶ αὐτὸ ἦταν πού γύρενα.

Ἀπὸ ἐδῶ καὶ μπρὸς

τ' ὀνομάζω

σφυρί».

Ἡ ποίηση, λοιπὸν, εἶναι μιὰ ὑπόθεση ἀντικοινωνική.

Ἔτσι σ' ἐτούτη τὴν ποιητικὴ γενιὰ μοτίβα καὶ ἐμπειρίες κατατίθενται στὴν ἴδια τράπεζα καὶ στὸν ἴδιο λογαριασμό, καὶ ἡ ἀνάληψή τους εἶναι ἐλεύθερη.

(4) Καὶ γιὰ νὰ περάσω στὸ ὑπόστρωμα τῆς πολιτικῆς πείρας: Ἄν ὁ Ἀναγνωστάκης γνώρισε πάνω στὸ πετσί του τὴν ἀγριότητα τοῦ διωγμοῦ μὲ τὴν καταδίκη του σὲ θάνατο, πού συμπτωματικὰ μόνον τὸν ξέφυγε, περιμένοντάς τον ἐντούτοις τρία ὀλό-

κληρα χρόνια μέσα στη φυλακή (1949-1951), οι ταλαιπωρίες του 'Αλεξάνδρου κράτησαν περισσότερο καιρό και υπήρξαν ίσως πιο διαβρωτικές. 'Εξορία από το 1948 ως το 1951, φυλακή για ανυποταξία από το 1953 ως το 1958. 'Ο άνθρωπος αυτός από τα είκοσι ἔξη ως τα τριανταπέντε του χρόνια βάλλεται από τα βλήματα τῆς ἀντικομμουνιστικῆς ὑστερίας.

(5) Καὶ γιὰ νὰ τελειώσω μὲ τὶς συγκρίσεις, φτάνοντας ξανά στο κέντρο αὐτῶν τῶν ἐπιφυλλίδων. Τόσο στὸν 'Αναγνωστάκη ὅσο καὶ στοὺς ἄλλους δύο ποιητὲς τῆς γενιᾶς του, πού διάλεξα νὰ τὸν πλαισιώσουν, τὸ πρόβλημα πὸ τίθεται μπορεῖ νὰ πάρει, ἴσως, γεωμετρικὴ σχεδὸν μορφή. 'Η ποιητικὴ ροπὴ καὶ ἡ πολιτικὴ συνείδηση ἀποτελοῦν θὰ ἔλεγα γωνίες βάσεως ἑνὸς τριγώνου πὸ πᾶει νὰ σχηματιστεῖ μὲ γωνία κορυφῆς αὐτὸ πὸ ὀνόμασα ἤδη ποιητικὴ καὶ πολιτικὴ συνάμα ἠθικὴ. Τὸ τρίγωνο αὐτὸ μοντέλο στὴν περίπτωση τοῦ 'Αναγνωστάκη νομίζω ὅτι συχνὰ σχηματίζεται: ποιητικὴ καὶ πολιτικὴ διάσταση γωνιάζουν, καὶ ἡ ἠθικὴ πὸ προκύπτει ἀπὸ τὴν συγκλίνουσα αὐτὴ νομὴ εἶναι ἀδιαίρετη. Μένει νὰ δοῦμε ἂν ἀντίστοιχα τρίγωνα σχηματίζονται στὴν ποίηση τοῦ 'Αλεξάνδρου καὶ τοῦ Πατρίκιου.

(6) Καὶ μιὰ ἔσχατη καθυστέρηση. εἶδος ὁμολο-

γίας: τοῦ 'Αναγνωστάκη τὰ ποιήματα τὰ ἔχω διαβάσει πάρα πολλές φορές ὡς τώρα. 'Η αὐξημένη, λοιπόν, αὐτὴ ἐξοικείωσή μου καὶ μὲ τὸ ἔργο καὶ μὲ τὸν ἄνθρωπο κάνει ἴσως ὀξύτερη καὶ πὸ συμπαθητικὴ τὴν ἀκοή μου. 'Η φεικτικὴ ἐξάλλου διδακτικὴ μου ἐνασχόληση στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης μὲ τὴν ποίηση τοῦ 'Αναγνωστάκη μὲ ἔπεισε πὸς ἀσφαλῶς ἔχουμε νὰ κάνουμε μ' ἕναν ποιητὴ, πὸ ἀρκετὰ ποιήματά του εἶναι στέρεα καὶ βιώσιμα, ἢ ἀπλὰ καὶ μόνον: ποιήματα. "Ἄν τονίζω ἐδῶ μὲ κάποια ἔμφαση αὐτὴ τὴ γνώμη, εἶναι γιὰτὶ δὲν τὴ θεωρῶ καθόλου αὐτονόητη. Γιατὶ ἀπ' ὅσους γράφουν στίχους, καὶ ἔγραψαν, μπορεῖ πολλοὶ νὰ εἶναι ποιητὲς, καὶ μάλιστα ἐπώνυμοι ποιητὲς, ἀλλὰ πολὺ λίγοι ἔχουν γράψει ποιήματα. Θὰ χρειαζόνταν πολλὰ γιὰ νὰ ἐξηγηθεῖ αὐτὴ ἡ παραδοξολογία.

Στὴν περίπτωση ὡστόσο τοῦ "Ἄρη 'Αλεξάνδρου τὰ πράγματα γιὰ μένα εἶναι κάπως διαφορετικά. Τὸν ἄνθρωπο τὸν ἔχω γνωρίσει μόνο μιὰ φορά στὴ ζωὴ μου. Τὸ ἔργο του τὸ διάβασα, ἂν μετρῶ σωστά, δέκα φορές, μὲ προσοχή. 'Υπάρχει, λοιπόν, ἀκόμη μιὰ ἀπόσταση πὸ μὲ ἐμποδίζει νὰ νιώσω τὴν ἄνεση τῆς οἰκειότητος, ὡστε νὰ μπορῶ νὰ μετρήσω τὰ ἐξαγόμενα τῆς αἰσθησῆς μου μὲ μεγαλύτερη σιγουριά. Πάντως στὴ δοκιμαστικὴ

Τρίγωνο

φάση πού βρίσκομαι ακόμη απέναντι στο ποιητικό έργο του Άρη Άλεξάνδρου, πρέπει να όμολογήσω—και το θεωρώ χρέος μου προς τους αναγνώστες—πώς στέκομαι αναποφάσιτος. Ότι ό Άλεξάνδρου είναι καλός πεζογράφος και ότι το «Κιβώτιό» του άνοιξε νέους δρόμους στη μεταπολεμική μας πεζογραφία, το πιστεύω δίχως καμιά έπιφύλαξη. Δέ μου συμβαίνει όμως το ίδιο και με την ποίησή του. Μ' όλη τή σοβαρότητα τής πρόθεσής της—θά έλεγα το άκέραιο ήθος της—μ' όλη τήν τεχνική της έπάρκεια—συχνά έμφανέστερη παρ' ότι στον Άναγνωστάκη—μ' όλη τή γνώση τής ποιητικής τέχνης σε εύρωπαϊκό επίπεδο—πολύ πιό συμπληρωμένη στον Άλεξάνδρου παρ' ότι στον Άναγνωστάκη—ύπάρχει κάτι πού με κάνει να ταλαντεύομαι και να άναρωτιέμαι αν όλη έτούτη ή ανθρώπινη και πολιτική άγωνία πού κυκλοφορεί στους στίχους του Άλεξάνδρου, κι όλη ή ποιητική διδαχή πού άπορρέει από τους στίχους του καταλήγουν σε τελειωμένα ποιήματα.

ασύριπτοι
5' ποητική
άγωνία
ποιητική
διδαχή

Άν επέμεινα στην προκαταβολική αυτή δήλωση είναι γιατί θεωρώ τον Άλεξάνδρου πολύ σοβαρό εκπρόσωπο των γραμμάτων μας και ύποθέτω πως και ό ίδιος θά ζητούσε να μετρηθούν οι ποιητικές του καταθέσεις με μέτρα άδιάβλητα. Είναι φανερό πως χρησιμοποιώντας τά ίδια μέτρα, θά

έπρεπε κάθε σοβαρός αναγνώστης τής ποίησής μας όχι άπλώς να σταθεί άπορημένος, αλλά να άπορρίψει άμέσως το σύνολο ή μέρος τής ποιητικής παραγωγής πολλών από τους πολύ γνωστούς ποιητές μας. Θα συνεχίσω.

«Τό Βήμα» 8.5.1976

Οι λέξεις τῆς πολιτικῆς καὶ ὁ λόγος τῆς ποίησης

Βρίσκομαι στὴν ἀναγνώριση τῆς ποιητικῆς ἠθικῆς τοῦ Ἄρη Ἀλεξάνδρου, ὅπως αὐτὴ κατατίθεται καὶ ἀναπτύσσεται στὸ ποιητικὸ τοῦ ἔργο. Εἶχα δηλώσει στὸν ἐπίλογο τῆς προηγούμενης ἐπιφυλλίδας τὴν ἀμηχανία μου μπροστὰ σ' αὐτὸ τὸ αὐχμηρὸ ποιητικὸ τοπίο, ὅπου οἱ αἰρετικὲς διδακτικὲς προθέσεις καὶ ἡ σκληρὴ θεματικὴ ὕλη δημιουργοῦν κάποια συμφόρηση στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ποιήματος, στενεύοντας ἔτσι, ἴσως ἐπικίνδυνα, τοὺς μουσικοὺς τοῦ πόρου καὶ δυσκολεύοντας τὴν ἀναπνοή του. Αὐτὴ ἡ προσωπικὴ πρόκριση κατὰ κανένα τρόπο δὲν ὑπονομεύει—ὅπως θὰ τὸ ἤθελαν οἱ σκανδαλοθῆρες τῆς κριτικῆς—τὴν ὄρεξη γιὰ τὴν ἀνάγνωση μιᾶς ποιητικῆς παραγωγῆς ἀπὸ τὶς πιὸ ὑπεύθυνες καὶ πιὸ δραματικὲς τῆς μεταπολεμικῆς μας λογοτεχνίας. Μὲ τὴν προϋπόθεση αὐτὴ προχωρῶ.

ἀφροαιεῖς
διδασκαλίες
προδίδει,
συμπῆρι
δημοκρατικῆ
ἔκφ.

Τὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀναπτύσσεται σὲ τρεῖς κύκλους καὶ καταλήγει σ' ἓναν ἐπίλογο. Ἡ πρώτη συλλογὴ του («Ἀκόμα τούτ' ἢ Ἄνοιξη») δημοσιεύεται τὸ 1946 καὶ περιέχει ποιήματα ἀπὸ τὸ 1941 ὡς τὸ 1946: πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη φάση, ποὺ τὴν ὀρίζουν οἱ συνθήκες τῆς κατοχῆς, ἡ ἀντίσταση καὶ οἱ πρώιμες μετακατοχικὲς ἐμπλοκές. Ἡ δεύτερη ποιητικὴ συλλογὴ («Ἄγνος Γραμμὴ») ἐκδίδεται τὸ 1952 μὲ ποιήματα τῆς περιόδου 1947-1952: χρόνια τοῦ δεύτερου ἀντάρτικου καὶ χρόνια ἐξορίας γιὰ τὸν ποιητὴ. Ἡ τρίτη συλλογὴ («Εὐθύτης ὁδῶν») τυπώνεται στὴν Ἀθήνα τὸ 1959 καὶ ἀναφέρεται στὴν ἐποχὴ 1954-1958: περίοδος φυλακῆς γιὰ τὸν Ἀλεξάνδρου στὴν Αἴγινα καὶ στὴ Γυάρο. Οἱ ἑννέα γαλλόφωνες ἀσκήσεις του («Exercices») γράφονται στὸ Παρίσι στὰ 1969. Τέλος ἓνα ποιητικὸ κείμενο σὲ πρόζα, ἀφιερωμένο στὸ Γιάννη Ρίτσο, μὲ τίτλο «Ἀνατολὴ ἡλίου» ὑπογράφεται: Παρίσι 1971.

Ἀπὸ τὸ ἐργογραφικὸ αὐτὸ διάγραμμα προκύπτουν τὰ ἀκόλουθα ἐπιπόλαια πορίσματα: συνεχῆς ποιητικὴ παραγωγὴ ἀπὸ τὸ 1941 ὡς τὸ 1958· ποιητικὴ ἀφασία μιᾶς δεκαετίας (1959-1968)· σποραδικὰ γυμνάσματα στὸν τρίτο χρόνο τῆς δικτατορίας· διάλειμμα μιᾶς διετίας (1969-1970)· ἐπίλογος τοῦ 1971, καὶ ἐφεξῆς ποιητικὴ σιωπὴ.

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ ἐξάλλου τὴν πρώτη γραφὴ καὶ τὰ ὅρια μεταγενέστερης ἐπεξεργασίας τῶν ποιημάτων, μεταφέρω ἐδῶ τὸ σχετικὸ γραπτὸ σχόλιο τοῦ Ἀλεξάνδρου γιὰ τὴ δευτέρῃ του συλλογῆ: «Διόρθωσα ἀρκετοὺς στίχους, παρέλειψα ὀλόκληρες στροφές καὶ ὀλόκληρα ποιήματα. Διορθώνουμε καὶ σχίζουμε τὰ χειρόγραφα μας, καὶ τί ἄλλο εἶναι ἓνα βιβλίον, ἂν ὄχι καθαρογραμμένο χειρόγραφο; Ὅπως καὶ νὰ ἔχει, ἀκόμα κι αὐτὰ ποὺ ξαναδημοσιεύω, τὰ βλέπω, τώρα πιά, ἀπλὰ καὶ μόνο σὰν ὁδὸσημα μιᾶς πορείας. Μιὰ πορεία, εἶναι πάντα ἓνα δίδαγμα. Βοηθάει τοὺς νεώτεροὺς νὰ μὴν ξαναδιανύσουν τὸν ἴδιον δρόμον. Τοῦτο τὸ κείμενον εἶναι ταυτόχρονα σχόλιο πολιτικῆς καὶ ποιητικῆς ἠθικῆς—καὶ προχωρῶ.

Οἱ τρεῖς βασικὲς συλλογές τοῦ Ἄρη Ἀλεξάνδρου ἀντιστοιχοῦν σὲ τρεῖς εὐδιάκριτους σταθμοὺς τῆς προσωπικῆς του πορείας.

Στὴν πρώτη συλλογῆ (1941 - 1946) ὁ ἀγωνιστικὸς τόνος πολιτικῆς σύμπραξης ριζώνει στὸ δημοτικὸ τραγούδι (χαρακτηριστικὸς καὶ ὁ τίτλος τῆς συλλογῆς), πατᾶ πάνω στὴ λυρικὴ ρητορεία τοῦ Παλαμᾶ καὶ τοῦ Σικελιανοῦ, καί, μετὰ τὴ συλλογισμένη σχεδία τοῦ Σεφέρη διαπορθμεύεται στὸν πολιτικὸ ἐμπειρισμὸ τοῦ Ρίτσου. Μετὰ ἄλλα λόγια: ἡ συλλογῆ «Ἀκόμα τούτ' ἢ Ἄνοιξη» συνθέτει τὸν

πολιτικὸ διάλογο τοῦ Ἀλεξάνδρου μετὰ τὴν ἀντιστασιακὴ κατοχὴ καὶ τὸν ποιητικὸ τοῦ διάλογο μετὰ τοὺς κυρίους φορεῖς τῆς νεοελληνικῆς ποίησης—ἀπὸ τὸ δημοτικὸ τραγούδι ὡς τὸν Γιάννη Ρίτσο.

Ἡ «Ἄγνος Γραμμὴ» (1947 - 1952) καλύπτει, ὅπως εἶπα, τὴν ὀδυνηρὴ ἐμπειρία τῆς πολιτικῆς ἐξορίας τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς κομματικῆς του ἀμφισβήτησης, ποὺ φτάνει ὡς τὸ σαρκασμὸ. Τὰ ἑλληνικὰ ποιητικὰ ὁδὸσημά του, ποὺ κατονομάζονται ἐξάλλου μετὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο μέσα στὴ συλλογῆ, εἶναι κατὰ σειρά ὁ Βάρναλης καὶ ὁ Σεφέρης· ὁ ἀνομολόγητος ὅμως ἄξονας γραφῆς παραμένει ὁ Ρίτσος, ποὺ ἀποκτᾶ τώρα, προσδευτικά, καὶ τὸ ὑφολογικὸ προσωπεῖο τοῦ Καβάφη. Ὡστόσο ἡ «Ἄγνος Γραμμὴ» ἀποτελεῖ κυρίως σημεῖο ἐγκλιματισμοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου στὰ χώματα τῆς εὐρωπαϊκῆς ποίησης, καὶ μάλιστα μετὰ τὴ φιλοδοξία νὰ πιαστοῦν (καὶ γεωγραφικὰ καὶ πολιτικὰ καὶ ποιητικὰ) τρεῖς βασικοὶ κορμοὶ τῆς: ὁ ὑπερρεαλιστικὸς κομμουνιστικὸς ἀνθρωπισμὸς τοῦ Ἐλύαρ, ὁ μεταφυσικὸς διαχρονικὸς ἀνθρωπισμὸς τοῦ Ἐλιοτ καί, προπάντων, ὁ ἐπαναστατικὸς αὐτόκτονος ἀνθρωπισμὸς τοῦ Μαγιακόφσκι. Καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ στύλοι τῆς μοντέρνας ποίησης τοῦ μεσοπολέμου στήνονται, ἐπιδεικτικὰ σχεδόν, στὸ γυμνὸ τοπίο τῆς δευτέρας αὐτῆς συλλογῆς.

Ἐλύαρ
Ἐλιοτ
Μαγιακόφσκι

Ἡ τρίτη συλλογή («Εὐθύτης ὁδῶν»): 1954-1958), πού ἀντιστοιχεῖ στά χρόνια τῆς φυλακῆς, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν προσήλωση τοῦ Ἀλεξάνδρου σὲ δύο νέες πηγές: ἀπὸ θεματικὴ ἀποψη μεταφράζονται στὴ συλλογὴ αὐτὴ πολλὰ μοτίβα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης σὲ ἀναρχικὲς πολιτικὲς ἀλληγορίες. Τεχνοτροπικὰ ἐξάλλου, λεηλατεῖται τώρα, ἐνσυνείδητα, ἡ ἠθικὴ ρητορικὴ τοῦ Καβάφη, ἡ ὁποία ἀφυδατώνεται ἀπὸ τὸν αἰσθησιασμό της, γιὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν αἴρεση μιᾶς μοναχικῆς ἀξιοπρέπειας πού ἀπορρίπτει τελεσίδικα κάθε μορφὴ πνευματικῆς κηδεμονίας.

Αὐτὴ εἶναι μιὰ, δίχως τὴν ἀρμόδια ὕλη της, περιγραφή τῆς ποιητικῆς καὶ πολιτικῆς διαδρομῆς τοῦ Ἄρη Ἀλεξάνδρου: ἀπὸ τὴν ἀγωνιστικὴν κατάφαση στίς συμπληγάδες τῆς πολιτικῆς ἐμπλοκῆς καὶ τελικὰ στὴ σοφία τῆς βιολογίας, πού ἀκυρώνει —στὴν ἀνάγκη καὶ ἀναρχικὰ— τὶς ἀρχές καὶ τὶς ἐντολές τῶν διευθυντηρίων τῆς διορισμένης ἀριστερᾶς. Μέσα ἀπὸ τὶς δυσκολίες αὐτὲς ἡ πολιτικὴ ἠθικὴ γύρεψε τὸ στόχο τῆς ποιήσεως. Ἄν τὸν ἔφτασε κιόλας δὲν ξέρω. Θὰ τὸ δείξει ὁ χρόνος.

Πρὸς τὸ παρὸν καὶ ἐφόσον ὁ ἀναγνώστης θὰ ἤθελε ἓνα, ὑποκειμενικὸ ἔστω, μέτρο γιὰ νὰ ἀποφασίσῃ καὶ μόνος του πόσο γωνιάζουν σὲ κλειστὸ τρίγωνο ἡ πολιτικὴ καὶ ποιητικὴ ροπὴ στὴ δου-

λειὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου, θὰ μπορούσε νὰ προχωρήσει στὴν ἀναγνώρισή του σταθμίζοντας, παραδειγματικά, συγκεκριμένα ποιήματα μοιρασμένα σὲ δύο σειρές. Ἡ σύνθεση τῆς πρώτης σειράς, ὅπως τὴν ὑποδηλώνουν οἱ ἐπόμενες σχετικὲς παραπομπές, σκοπεύει στὴν ἐξαρση τῆς πολιτικῆς ὕλης, πού πολιορκεῖ τὸν ποιητὴ καὶ τὴν ποιήσή του. Ἡ δευτέρη σειρά προσπαθεῖ νὰ ὑποδείξει τὸ διάλογο τοῦ Ἀλεξάνδρου μὲ τὴν ποιητικὴ τέχνη, γενικὰ, καὶ τὴν ἀσκησή της ἀπὸ τὸν ἴδιο, εἰδικότερα. Ὁ διμερῆς αὐτὸς αὐθαίρετος, ὅπως εἶναι φυσικὸ, κατάλογος σκοπὸ ἔχει νὰ βοηθήσῃ ὥστε ὁ ἀναγνώστης νὰ ἀποφύγει τὴ γεύση τῆς σκορδαλιᾶς δίχως σκόρδα. Λοιπὸν :

1. Γιὰ τὴν πολιτικὴν θεματικὴν ὕλην στὸν Ἀλεξάνδρου κομίζω τὰ ἀκόλουθα ποιήματα (ὁ ἀριθμὸς σελίδας ἀναφέρεται κάθε φορὰ στὴν ἔκδοση τῶν ἀπάντων, «Ποιήματα 1941-1971» Κείμενα, Ἀθήνα 1972): «Ἀνεπίδοτα γράμματα» (5 (σ. 33) (8 (σ. 35), 10 (σ. 36-37), 12 (σ. 38-39), 18 (σ. 42-43), «Παράνομο σημείωμα» (σ. 54-55), «Ἡ στενογραφία τῆς νεκρῆς ζώνης» (σ. 64-66), «Ἐπιστροφή» (σ. 78), «Μέσα στίς πέτρες» (σ. 95), «Ἡ ἀναμμένη λάμπα» (σ. 131), «Λάχεσης λυόμενος» (σ. 134-135).

2. Τὴν πορεία, ἐξάλλου, τῆς Ποιητικῆς στὸ

Παλαιᾶ Διαθήκη

πολιτικὴ ὕλη

ποικτικὴ

8 ἔργο τοῦ Ἀλεξάνδρου στοχάζονται, πιστεύω κατὰ τὰ ἀκόλουθα ποιήματα: «Ποιητική» (σ. 70-71), «Εἰσήγησις» (σ. 85-86), «Φρόντισε» (σ. 95), «Τὸ μαχαίρι» (σ. 113), «Νεκρὴ ζώνη» (σ. 114), «Φλάβιος Μάρκος εἰς ἑαυτὸν» (σ. 128), «Χαιρεφῶν πρὸς Πίνδαρον» (σ. 132) καὶ «Φρόνιχος» (σ. 139-140).

Ἄν μὲ πίεζαν νὰ πῶ ποιό ἀπὸ τὰ δείγματα τῆς ποιητικῆς αὐτῆς τάξης ἐκφράζει μὲ περισσώτερη ἀκρίβεια καὶ εἰλικρίνεια τὸ προϊόν τῆς κρούσης πολιτικῆς καὶ ποιητικῆς ἠθικῆς στὸν Ἀλεξάνδρου, θὰ ξεχώριζα τὸ «Φλάβιος Μάρκος εἰς ἑαυτὸν», ὅπου τὸ ὑποκείμενο τοῦ ποιήματος αὐτοχαρακτηρίζεται (ὄχι δίχως κάποια δόση εἰρωνείας γιὰ τοὺς φιλοδοξότερους ὁμότεχνούς του) «μεταφραστῆς στίχων» καὶ «περίπου ποιητῆς». Μακάρι νὰ εἶχαμε περισσότερα ὑποδείγματα ἀνάλογης προκλητικῆς σεμνότητος μέσα στὸ πλῆθος στιχοπλόκων ποὺ μᾶς κατακλύζουν ἐδῶ καὶ ἀρκετὲς δεκαετίες.

«Τὸ Βῆμα» 9.6.1976

Δ. Ν. Μαρωνίτης, Ποιητικὴ καὶ Πολιτικὴ Ἠθικὴ. Πρῶτη Μεταπολεμικὴ Τετὰ. Ἀλεξάνδρου - Αἰσθητικὸς - Πραγματ. (Κέδρος, Ἀθήνα: 1995), (α' εκδ.: 1976)

Τίτος Πατρικίος:

Συγγένειες καὶ ἀποκλίσεις

Ἐτούτη ἡ σειρά τῶν ἐπιφυλλίδων ἄρχισε προτοῦ ἀγριέψει ὁ περασμένος χειμώνας. Βλέπω νὰ συνεχίζεται καὶ πέρα ἀπὸ τὸ θερινὸ ἡλιοστάσι. Κι ἔτσι ποὺ παρατράβηξε τὸ πράγμα, ὀφείλω κάποιες, ὄψιμες ἔστω, ἐξηγήσεις. Δὲν καμώνομαι τὸν ἱστορικὸ τῆς μεταπολεμικῆς μας ποίησης—γιὰ ἓνα τέτοιο ἔργο μοῦ λείπουν καὶ ἡ ἀρμοδιότητά καὶ τὸ κέφι. Ἐκεῖνο μόνον ποὺ μὲ σταμάτησε εἶναι τὸ ἰδιότροπο σῆμα τριῶν ποιητῶν τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς γενιᾶς, οἱ ὁποῖοι σχετίστηκαν περισσότερο μέσα στὸ δικό μου μυαλὸ καὶ λιγότερο στὸ χῶρον τῶν γραμμάτων μας. Τὸ σῆμα αὐτὸ πρόχειρα τὸ ὀνόμασα πολιτικὴ καὶ ποιητικὴ ἠθικὴ, ξέροντας πῶς, στὴ συγκεκριμένη περίπτωσι, αὐτὴ ἡ ὀνομασία (ποὺ δὲν προτείνεται φυσικὰ ὡς ὄρος—ἄλλο ὄνομα, ἄλλο ὄρος) εἶναι ἄβολη καὶ δυσάρεστη.

Ίσως γιατί μοιάζει να επιστρατεύει την τρέχουσα ήθικη σε δύο περιοχές (στην ποίηση και στην πολιτική) που και οι δυο δὲν θὰ τὴν καλωσόριζαν εὐχάριστα, ὑπερασπίζοντας—και δίκαια—ἡ πρώτη τὸν ἀντικείμενο ρεαλισμό της, ἡ δεύτερη τὴν ὑποκείμενη εὐαισθησία της. Ὅμως ἐμένα μ' ἐνδιαφέρει ἐδῶ, ὡς ἀπόφαση και στάση, ἡ συγκεκριμένη ἀνθρώπινη πολιτική συμπεριφορά στην ποιητική πράξη. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ ὅ,τι ὀνομάζεται ἐδῶ πολιτικὸ ἦθος τοῦ ποιητῆ εἶναι ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ ποιητικοῦ του ὕφους. Που σημαίνει ὅτι και τὰ οὐσιαστικά μποροῦν νὰ ἰσοζυγιστοῦν (ἦθος=ὕφος), ἀλλὰ και τὰ συνοδευτικά τους ἐπίθετα (πολιτικὸ=ποιητικὸ). Μὲ τοὺς ὅρους αὐτοὺς θὰ προχωρήσω στὸν τρίτο τῆς ποιητικῆς τριάδας πὸ εἶχα ὑποσχεθεῖ νὰ σχολιάσω, ὕστερα ἀπὸ τὸν Ἐναγνώστακη και τὸν Ἀλεξάνδρου.

Ὅσο κι ἂν ἡ νέα ἔκδοση τῆς πρώτης παραγωγικῆς φάσης τοῦ Τίτου Πατρίκιου προσφέρει καινούργιο ὕλικὸ γιὰ τοὺς πρωιμότερους κυρίως τρόπους του («Ποιήματα I, 1948 - 1954», ἐκδόσεις Θεμέλιο), δὲν χρειάζεται, νομίζω, νὰ ἀνασκευάσω κάποιες διακριτικὲς σκέψεις γενικὲς, πὸ βασικά τις στήριξε ἡ γνωστὴ ὡς πρόσφατα παραγωγή του. Ἀρχίζω, λοιπόν, μ' αὐτές, πιστεύοντας πὸς ψηλαφῶ τοὺς χαρακτῆρες τῆς πολιτικῆς ἠθικῆς του,

ὅπως τοὺς διαθλᾶ ἡ σύνολη, σχεδὸν πιά τριαντάχρονη, ποιητικὴ του δράση.

1. Ὁ Πατρίκιος εἶναι ὁ πιὸ νέος και ὁ πιὸ γόνιμος τῆς τριαδικῆς παρέας. Μὲ τις προηγούμενες τρεῖς συλλογές του εἶχε τυπώσει ἤδη σχεδὸν διπλάσιες σελίδες ἀπὸ τοὺς ἄλλους δύο. Τώρα, μὲ τὴν πρόσφατη δημοσίευση και ἄλλης πρώιμης δουλειᾶς του (1948 - 1952), ὁ ὄγκος αὐτὸς γίνεται ἀναλογικὰ ἀκόμη πιὸ μεγάλος.

2. Εἶναι ὁ μόνος τῆς τριάδας πὸ ἀπὸ πολλῶν ἐπιδίδεται στην πολύστιχη και πολυμερὴ σύνθεση κατὰ τὰ πρότυπα τοῦ Οὐίτμαν, τοῦ Μαγιακόφσκι, τοῦ Νερούντα και τοῦ δικοῦ μας Ρίτσου. Παράλληλα καλλιεργεῖ και τὸ αὐτόνομο ὀλιγόστιχο ποίημα—κάποτε τὸ ἐπιγραμματικὸ—σκοπεύοντας φιλόδοξα στὸ φημισμένο ἀνάλογο παράδειγμα τοῦ Πάουντ.

3. Εἶναι πολιτικὰ και κομματικὰ ὁ λιγότερο αἵρετικὸς ἀπὸ τοὺς τρεῖς. Μολονότι και τοῦ Πατρίκιου ὁ ποιητικὸς ἀντίλογος στρέφεται συχνὰ πυκνὰ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς μεταπολεμικῆς ἑλληνικῆς ἀριστερᾶς, σπάνια παίρνει τὴν κριτικὴ ὀξύτητα πὸ συναντήσαμε στὸν Ἐναγνώστακη και ἀκόμη σπανιότερα ὀδηγεῖ στὸ ἀναρχικὸ ἀδιέξοδο τοῦ Ἀλεξάνδρου.

4. Εἶναι, ἀναμφισβήτητα, ὁ αἰσιοδοξότερος ἀπὸ

τούς τρεις, αν αυτός ο χαρακτήρας επιτρέπεται να αποδοθεί σε ποιητή που περιγράφει τις συνθήκες της πολιτικής εξουσίας με τρόπο κάποτε έφιαλτικό. Παρά ταύτα, ακόμη και στα πιο σκοτεινά και έμφρακτα ποιήματα του Πατρίκιου, υπάρχει, σχεδόν πάντοτε, ένα παράθυρο λειτουργικής ή προγραμματικής έλπίδας. Από την άποψη αυτή, θα πρόσθετα, ο Πατρίκιος είναι ο πιο «στρατευμένος» ποιητής της τριάδας που με άπασχολεί.

5. Είναι ακόμη ο πιο επίμονα και αισθησιακά δεμένος με τη φύση: χώμα και νερό, χλωρίδα και πανίδα ζωογονούν τα ποιήματά του σε μια συχνότητα που ελάχιστα τη συναντούμε στον 'Αλεξάνδρου και σχεδόν καθόλου στον 'Αναγνωστάκη.

6. Από κοντά σ' αυτή τη λυρική φυσιολατρεία του Πατρίκιου πηγαινει και ο θαλερός έρωτισμός του, που λείπει από τον 'Αλεξάνδρου και μετασχηματίστηκε πρώιμα σε πολιτικό πάθος στον 'Αναγνωστάκη. Στον Πατρίκιο τα θέματα του έρωτα και της αγάπης κρατούν ακόμη την έφηβική δροσιά τους, και ως τα ποιήματα της τελευταίας του συλλογής. Γύρω από αυτό το παθογόνο κέντρο οργανώνεται εξάλλου και μια περιφερειακή, θα έλεγα, τρυφερότητα, ή όποια κάποτε φθάνει ως την εύφορη αισθηματολογία που περιβάλλει πρόσωπα συγγενικά — κυρίως το είδωλο της μάνας.

7. Ωστόσο, τούτο το έρωτικό σύνδρομο συνδυάζεται από νωρίς στον Πατρίκιο μ' ένα έπιστημονικό φορμαλισμό. Συχνά τα ποιήματά του χτίζονται ως αποδείξεις μαθηματικού θεωρήματος. Η έντονη αυτή συλλογιστική λειτουργία εξειδικεύεται και στο λεξιλόγιο, που απορροφά άνετα όρους των φυσικών και των πολιτικών έπιστημών, κάποτε με πρόκληση, σπάνια με επίδειξη.

8. Θα έλεγα ότι η ποίηση του Πατρίκιου συγγενεύει περισσότερο από των άλλων δυο της παρέας με τους δασκάλους της γενιάς του '30. Η επίδραση του Ρίτσου είναι καταφανής, αλλά και του 'Ελύτη και του Γκάτσου τα ίχνη υπάρχουν, και η παλιά παλαμική ρητορική δεν απορρίπτεται. Επιφανειακά τουλάχιστον, θα έλεγε κανείς ότι ο Πατρίκιος είναι ο λιγότερο εξαρτημένος της τριάδας από την παράδοση του Καβάφη και του Καρυωτάκη, που ο Ίσκιος τους πέφτει λοξά στον 'Αναγνωστάκη και δεσπόζει στον όψιμο 'Αλεξάνδρου. Όσο για το Σεφέρη, παραμένει και του Πατρίκιου ο κρυφός συγγενής.

9. Σημείωσα ήδη τα εξωελλαδικά πρότυπα του Πατρίκιου: Ούιτμαν, Μαγιακόφσκι, Πάουντ, Νερούντα· προσθέτω τώρα, και για την όψιμη φάση τον Μπρέχτ. Ός ποιό σημείο συμβιβάζονται οι ανάσες των μεγάλων αυτών δασκάλων μέσα στην

ποίησή του, είναι άλλο θέμα, όχι αυτής της ώρας.

Προσπάθησα να καταλογίσω συγκριτικές συγγένειες κι αποκλίσεις του Πατρίκιου από τον Άναγνωστάκη και τον Άλεξάνδρου. Μένει να δοῦμε τὰ ἐντελῶς δικά του χαρακτηριστικά. Αυτό τὸ ἔσχατο βῆμα θὰ γίνει, ἐλπίζω, μέσα στὴ ντάλα τοῦ καλοκαιριοῦ.

«Τὸ Βῆμα» 3.7.1976

«Μακρὸς ὁ δρόμος ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία στὴν ἀπόφαση»

Ἐπιστρέφω, μὲ τὸ γέρμα τοῦ Αὐγούστου, στὸν τρίτο καὶ νεώτερο ποιητὴ τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς γενιᾶς, πού τὸν παράτησα στὴ μέση ξοδεύοντας τὸ λίγο, πολεμοκάπηλο φετινὸ καλοκαίρι σὲ τουριστικά παράδοξα. Τότε μὲ πονηρία, ὄχι ἐντελῶς ἀδικαιολόγητη, στὸν κατάλογο τῶν ἐννέα γνωρισμάτων πού ἡ ἐπιφυλλίδα τοῦ Ἰουλίου καταλόγιζε στὸν Τίτο Πατρίκιο, δοκιμάζοντας τὴ συγγένεια καὶ τὴν ἀπόκλισή του ἀπὸ τοὺς ἄλλους δύο τῆς παρέας, παραμέρισα τὴν ἄγνωστη ὡς χτὲς ἀκόμη πρώιμη παραγωγή του (1948-1952), πού μᾶς ἐπέβαλε ὁ πρῶτος τόμος τῆς νέας συγκεντρωτικῆς ἐκδόσης («Ποιήματα, I», Θεμέλιο 1976). Καὶ ἐπειδὴ σκέφτομαι νὰ συνεχίσω καὶ σήμερα κάπως τὴν ἰουλιανὴ μου μπλόφα, ὀφείλω μιὰ πιὸ διεξοδικὴ ἐξήγηση ἀπὸ ἐκείνη πού ἔδωσα τὴν ἄλλη φορά.

“Όσο συνηθίζουμε περισσότερο στὴ δοσμένη μορφή μιᾶς συλλογῆς, διαβάζοντας καὶ ξαναδιαβάζοντας γιὰ κέφι καὶ γιὰ χρῆση, τόσο πιὸ ἔντονα ἀντιδρούμε στὴν ξαφνικὴ ἀλλαγὴ σκηνικοῦ, προπάντων ὅταν ἡ νέα ἔκδοση προσθέτει καινούργια ὕλη, ἢ ὁποῖα δοκιμάζει αἰσθήσεις μας γιὰ ἀναλογίες, ὀπτικὲς καὶ ἀκουστικὲς, τοῦ παλιοῦ βιβλίου. Ὡς τώρα ξέραμε τρία βιβλία τοῦ Πατρίκιου, τὰ δύο πρῶτα μὲ κάποια χρονικὴ ἐπικάλυψη: τὸ «Χωματόδρομο» ποὺ περιεῖχε ἑπτὰ, πολυμερεῖς κατὰ κανόνα, συνθέσεις, γραμμένες ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1952 ὡς τὸ χειμῶνα τοῦ 1954· τὴ «Μαθητεία», μοιρασμένη σὲ ἕξι φάσεις, νὰ καλύπτει μὲ τὰ ἑκατὸν ἑβδομήντα ἓνα τῆς ὀλιγόστιχα σήματα τῆ δεκαετία 1952-1962· τέλος τὴν «Προαιρετικὴ στάση» μὲ εἴκοσι ἕξι σιτεμένα ποιήματα, ποὺ τὸ πρωιμότερο εἶναι γραμμένο τὸ Σεπτέμβρη τοῦ 1967 καὶ τὸ πιὸ ὄψιμο τὸν Ἰούνιο τοῦ 1973. Αὐτὲς οἱ τρεῖς διαιρέσεις ἐπέτρεπαν καὶ πιὸ γενικὲς καὶ πιὸ εἰδικές, αὐτόματες σχεδὸν μετρήσεις καὶ εὐκολοὺς χαρακτηρισμούς: λ.χ. πρωτόλεια ἐπικολυρικὴ περίοδος («Χωματόδρομος»), μέση δραματικὴ («Μαθητεία»), ὄριμη μεταδραματικὴ («Προαιρετικὴ στάση»). Ξαφνικὰ ὁ πρῶτος τόμος τῆς καινούργιας ἔκδοσης ἀνατρέπει τὸ τριαδικὸ αὐτὸ σύστημα καὶ τίς κατανομές του. Μᾶς πηγαίνει τέσσερα-

πέντε χρόνια πιὸ πίσω ἀπὸ τὴ γνωστὴ ἀφετηρία (1952-1948). Προσφέρει τέσσερις νέες συνθέσεις-συλλογές: «Ἐπιστροφὴ στὴν ποίηση» 1948-1951, «Largo» 1951, «Ἀσκήσεις» 1952, «Τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ» 1953-1954. Ὡς ἓνα τουλάχιστον βαθμὸ ἀλλάζει καὶ τοῦ παλιοῦ «Χωματόδρομου» τὴ σύνταξη (γίνεται ἀνεξάρτητη συλλογὴ ἢ πρώτη σύνθεση ποὺ εἶχε τὸ χαρακτηριστικὸ ὄνομα «Μεγάλο γράμμα») καὶ τῆς «Μαθητείας» τὴν ὕλη ἀνακατατάσσει (τὰ σαράντα ἕξι ποιήματα τῆς ἐνότητας «Χρόνια τῆς πέτρας» αὐτονομοῦνται τώρα καὶ δημιουργοῦν ἀντίστιξη στὴν προηγούμενη συλλογὴ). Ὅλα αὐτὰ τὰ καινούργια (κι ἔμεινα ἐπίτηδες στὴν ἐπιφάνεια) θέλουμε χρόνο νὰ τὰ μάθουμε καὶ νὰ τὰ χωνέψουμε· νὰ τὰ ἀντικρίσουμε μὲ τὰ παλιὰ καὶ νὰ περιμένουμε τὸ ἀποτέλεσμα. Καὶ μπορεῖ οἱ ἐκπλήξεις ἀπὸ τὸν ἀναμενόμενο αὐτὸν συνδυασμὸ νὰ μὴν ἀνατρέψουν τοὺς βασικοὺς χαρακτῆρες τῆς ποιητικῆς καὶ πολιτικῆς ἠθικῆς τοῦ Πατρίκιου, σίγουρα ὅμως ὁ προσεκτικὸς θὰ βρεῖ γωνιὲς καὶ ἴσκιους ποὺ δὲν εἶχε ὑποψιαστεῖ ὡς τώρα. Ἄς ποῦμε τὸν μουσικὸ ἐνθουσιασμὸ—ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἢ ὀρολογία τῆς μουσικῆς δανεῖζει ἐπαναληπτικὰ τίτλους καὶ ὀνόματα σὲ συλλογὲς καὶ μέρη τῆς πρώιμης αὐτῆς παραγωγῆς: «Παραλλαγὲς σὲ δύο θέματα», «Largo», «Ἀσκήσεις». Ἐκδηλῆ ἀκόμη εἶναι ἡ

ἀμφίστομη ὄρεξη τοῦ ποιητῆ γιὰ τὴν ἀνετη ἀφηγηματικὴ ὁδοιπορία καὶ τὴ στιγμιαία δραματικὴ ἀνακοπή. Ἐξάλλου ἡ ριζοσπαστικὴ σάτιρα τοῦ Καρυωτάκη ἐδῶ δεσπόζει, καὶ στὴ γλώσσα καὶ στὴ σύνταξη καὶ στὰ μέτρα, ἐνῶ παράλληλα καθομολογεῖται ὁ θαυμασμός γιὰ τὸν συντηρητικὸ Ἔλιοτ πλάι στὴν ἀφοσίωση πρὸς τὸ σοσιαλισμό. Αὐτὰ καὶ ἄλλα πολλά, διόλου ἀσήμαντα, τόσο γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς τέχνης ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς δράσης, πέφτουν τώρα πρώτη φορά στὴ ζυγαριά. Ἄλλὰ εἶπαμε: δὲν χρειάζεται βιασύνη. Ὅσο ὑπάρχει ἡ ὑπόψια τοῦ κενοῦ, δὲν κινδυνεύει, ὑποθέτω, κανεὶς νὰ τσακιστεῖ. Γυρίζω, λοιπόν, λίγο πολὺ στοὺς πατημένους δρόμους τῆς γνωστῆς μου ποιητικῆς τριλογίας τοῦ Πατρίκιου, γιὰ νὰ συμπληρώσω καὶ νὰ τελειώσω ὅσα ἔχω ὑποσχεθεῖ.

Ἡ αἰσιόδοξη ἐπαναστατικὴ πνοή, ποὺ χαρακτηρίζει κυρίως τὴν πρώτη συλλογὴ τοῦ Ἄρη Ἀλεξάνδρου, ἀναγνωρίζεται ἐξίσου εὐκόλα καὶ στὴν πρόιμη ποίηση τοῦ Πατρίκιου. Στὴν περίπτωσή του μάλιστα οἱ ἐντολὲς τῆς ἀριστερᾶς γίνονται πιὸ μεγάλωψυχα, θὰ ἔλεγα, δεκτές, καὶ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς δροσιᾶς καταλήγει συχνὰ σ' ἓνα εὐφρόσυνο κλίμα ἀνθρωπιστικοῦ κομμουνισμοῦ.

Ὡστόσο περισσότερο ἀπὸ τὰ ἀγωνιστικὰ χρόνια τῆς κατοχικῆς ἀντίστασης, τὴν προσωπικὴ ἠθι-

κὴ καὶ τοῦ Πατρίκιου τὴν ὀρίζουν οἱ συνθῆκες τῆς ἐξορίας. Ἀπομόνωση, ἐξαθλίωση, σωματικὴ φθορά, ἐρωτικὴ δίψα καὶ ἀναπόληση, λήθαργος τοῦ μυαλοῦ δραματοποιοῦνται μὲ αὐξουσα συχνότητα στὴν περίοδο κυρίως τῆς «Μαθητείας». Ἀπότοκο μοτίβο αὐτῶν τῶν συνθηκῶν ἡ ἀνθρωπολογία τῆς ἐπιβίωσης μὲ ὅλα τὰ ἐκφυλιστικὰ τῆς σύνδρομα: ἡ ἐπανάταξη τοῦ ἀπόβλητου στὴ δημόσια ζωὴ ὑπονομεύεται, ἐσωτερικά, ἀπὸ τὰ φαντάσματα τῶν νεκρῶν φίλων καὶ τὶς μνημὲς μιᾶς συντροφιάς ποὺ ἐξαρθρώθηκε ὀριστικά.

Ὅμως τὸ θέμα ποὺ ἐντείνεται μὲ τὴν πρόοδο τοῦ χρόνου καὶ στὸν Πατρίκιο εἶναι ἡ ἄσκηση καὶ ἡ λειτουργία τῆς ποίησης μέσα στὸν πολιτικὸ καὶ τὸν κομματικὸ χῶρο: τὰ ὅρια τῆς ἀποτελεσματικότητάς της, οἱ ἀνακουφιστικὲς τῆς διαφυγῆς, τὸ ἐκλεκτικὸ τῆς δράμα ἀπέναντι στὰ κοινὰ δρώμενα. Κι ὅσο ἂν φαίνεται περίεργο: μολονότι ἡ στάση τοῦ Πατρίκιου ἀπέναντι στὴν ποιητικὴ πράξη καὶ τὸν πολιτικὸ τῆς ἀντίχτυπο εἶναι πιὸ κριτικὴ παρότι στὸν Ἀναγνωστάκη καὶ στὸν Ἀλεξάνδρου, τελικὰ ἡ ἐντύπωση ποὺ μᾶς ἀφήνουν ἡ μέση καὶ ἡ πιὸ ὄριμη δουλειά του εἶναι πὼς ἔχουμε νὰ κάνουμε μ' ἓναν πιστὸ τῆς ποίησης φανατικότερο τῶν ἄλλων δύο.

Ἐπιμένοντας ἀκόμη στὴν τριαδικὴ διαίρεση

τῆς παραγωγῆς του, διαβλητὴ ὅπως ἤδη εἶπα, (1948-1952, 1953-1962, 1967-1973), ὁμολογῶ πῶς προσωπικά μὲ σταματοῦν περισσότερο οἱ ἀκραῖες φάσεις ἀπὸ τὴ μέση. Ἡ πρώτη περίοδος, μὲ ἐπίκεντρο τὸ «Χωματόδρομο» δείχνει τὴ σπάνια στὰ ποιητικά μας χρονικά στόφα τοῦ Πατρικίου γιὰ μακρόπνοες συνθέσεις, σχεδὸν συμφωνικοῦ χαρακτήρα, μὲ θαλερὸ λόγο, ἀφηγηματικὴς ἀναπνοῆς καὶ λυρικές ἐκπνοές. Ἡ μέση περίοδος τῆς «Μαθητείας» ἐπιμένει στὸ εἶδος τῆς ἀμεσης δραματοποίησης μιᾶς ὕλης πυκνῆς, πού δὲν προλαβαίνει ὅμως νὰ ψηθεῖ καὶ νὰ γίνει πυρήνας τοῦ, μικροῦ ἐξάλλου, ποιητικοῦ καρποῦ. Ἐν τούτοις ἡ ὠριμότερη συλλογὴ, καὶ ἡ τελευταία πού ξέρουμε ὡς τώρα, πετυχαίνει ἐκεῖ πού ἀκροβατεῖ ἡ μεσαία. Γιατὶ στὴν «Προαιρετικὴ στάση» ὑπάρχει πιά ἀπόφαση: τὸ ποιητικὸ σῶμα δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν ὕλη τῆς δραματικῆς ἐκρηξῆς, ἀλλὰ συντίθεται ἀπὸ τὰ μεταδραματικά της θραύσματα: ἐκεῖνα πού ὑποδηλώνουν τί προηγήθηκε, ἀλλὰ δὲν τὸ θεματογραφοῦν. Ἀποτέλεσμα: τὸ ποίημα, τελειωμένο, βρίσκεται πιά σὲ ἴση ἀπόσταση, ἀπὸ τὸν ποιητὴ καὶ τὸν ἀναγνώστη, σ' ἓνα εἶδος περίπου νεκρῆς ζώνης, δίχως νὰ κρέμεται ἀπὸ τὸν ἀφαλὸ τοῦ γεννήτορά του. Αὐτὸς ὁ οὐδέτερος, κατὰ κάποιον τρόπο, τόνος ἐπιτρέπει κινήσεις γύρω ἀπὸ τὸ πε-

ρίοπτο ποίημα. Στὶς καλύτερες μάλιστα περιπτώσεις, καὶ ὕστερα ἀπὸ τὶς ἐρευνητικὲς αὐτὲς πολιορικές, τὸ ποίημα παραμένει ἀκόμη στὸ κέντρο: στέρεο, ἀκέραιο καὶ πολυσήμαντο. Ἡ μαθητεία στὸν Μπρέχτ ἔδωσε ἤδη τοὺς καρπούς της—ἀκόμη καὶ στὸ ἄβολο χωράφι τῆς ἀλληγορίας, ὅπως λ.χ. φαίνεται ἀπὸ τὸ τελευταῖο ποίημα αὐτῆς τῆς συλλογῆς:

*Σὰν ἔπεσε ἡ βαλανιδιά
ἄλλοι κόψανε ἓνα κλαδί, τὸ μπήξανε στὸ χῶμα
καλώντας γιὰ προσκόνημα στὸ ἴδιο δέντρο,
ἄλλοι θρηνοῦσαν σ' ἐλεγεία
τὸ χαμένο δάσος τῆ χαμένη τους ζωή,
ἄλλοι φτιάχνανε συλλογὲς ἀπὸ ξεραμένα φύλλα
τὶς δείχνανε στὰ πανηγύρια βγάζανε τὸ ψωμί τους,
ἄλλοι διαβεβαίωναν τὴ βλαπτικότητα τῶν φυλλοβόλων
διαφωνώντας ὅμως στὸ εἶδος ἢ καὶ στὴν ἀνάγκη ἀναδά-
σωσης,
ἄλλοι, μαζί κι ἐγώ, ὑποστήριζαν πὼς ὅσο ὑπάρχουν
γῆ καὶ σπόροι ὑπάρχει δυνατότητα βαλανιδιάς.
Τὸ πρόβλημα τοῦ νεροῦ παραμένει ἀνοιχτό.*

Γύρω ἀπὸ τὸ παραδοσιακὸ (καὶ ἑλληνικὸ) σύμβολο τῆς βαλανιδιάς χαράσσονται μὲ κιμαλῖα οἱ κύκλοι ἑνὸς μπρεχτικοῦ σχεδὸν συλλογισμοῦ, πού λάμπει, κόβει καὶ διδάσκει, ἀφήνοντας ὅμως πάντοτε τὴν τελευταία πόρτα ἀνοιχτή. Μπροστὰ στὴν

πολιτική άποτυχία οί στάσεις τῶν ἀνθρώπων, οί τυπικές και οί ἐπαναλαμβανόμενες: πολιτικός μυστικισμός, ποιητική αἰσθηματολογία, αἰσθηματικό ἐμπόριο τῆς καταστροφῆς, βυζαντινός ἀναρχισμός, σοσιαλιστικός ρεαλισμός, μαθηματική νηφαλιότητα και ἐπιστημονική ἀπορία. Αὐτή ἡ σκάλα με βοηθεῖ νά κλείσω καλά τὸ κεφάλαιο για τὴν ποιητική και πολιτική ἠθική τοῦ Τίτου Πατρίκιου. Ἀπομένουν κάποια πιὸ γενικά συμπεράσματα για τὸν ἄλλο μήνα.

«Τὸ Βῆμα» 28.8.1976

Ἐπίλογος και πρόλογος μιᾶς ἀπορίας

Ὅταν τὸ Νοέμβριο τοῦ περασμένου χρόνου ξεκινούσα τὶς ἐπιφυλλίδες αὐτές, δὲν πίστευα πὼς ἡ γραμμὴ τους θὰ μάκραινε και θὰ στένευε τόσο πολύ. Ἀναζητώντας τότε τὴν ἐποχὴ τῆς μεταπολεμικῆς μας ποίησης (τὴν πρώτη μεταπολεμικὴ γενιὰ) και ἀναγνωρίζοντας ὡς βασικό της χαρακτήρα τὴν πλοκὴ πολιτικῆς πράξης και ποιητικῆς σύμ-πραξης (αὐτὸ πὸν ὀνομάστηκε ποιητικὴ και πολιτικὴ ἠθική), φιλοδοξοῦσα με τοὺς δύο τίτλους νά ἐντοπίσω γρήγορα, μέσα στὴν τριακονταετία 1940 - 1970, τοὺς σημαντικότερους τουλάχιστον ἐργάτες της πὸν με προκαλοῦσαν σ' αὐτὴν τὴν ἐπιχείρηση. Στὸ δρόμο τὸ σχέδιο ἄλλαξε: τὸ χρονικὸ μέρημα ἔμεινε τυπικά μόνο τόσο πλατὺ ὅσο τὸ εἶχα ὑποσχεθεῖ: οί σχολιασμένοι ποιητὲς δὲν ξεπέρασαν τοὺς τρεῖς. Δὲν μετανιώνω. Συχνὰ οί ἀνάγκες ἀποδείχνονται σοφότερες ἀπὸ τὰ προ-

γράμματα. "Όπως κι αν είναι, αφού ο κύκλος τής δοκιμής έκλεισε, καλὰ ἢ ἄσχημα, χρωστῶ τώρα νὰ παραδώσω στὸν ἀναγνώστη τὴν ἄκρη τοῦ σχολιοῦ πού ἀφήνω.

1. Καθὼς ἡ ἀνάγνωση τῆς ποιητικῆς ἠθικῆς τῶν Ἀλεξάνδρου, Ἀναγνωστάκη, Πατρίκιου ἐπέβαλλε μιὰ προσωπικότερη ἔνταση, πού δὲν ἄφηγε μεγάλα περιθώρια γιὰ ἀνετη ἱστορική πληροφόρηση, ὁ ἀναγνώστης ὑποθέτω θὰ αἰσθάνεται στὸ κεφάλαιο αὐτὸ κάπως ξεκρέμαστος. Τὸ κενό, πού ἔτσι κι ἄλλιῶς ἐγὼ δὲν μποροῦσα νὰ τὸ γεμίσω, βλέπω νὰ τὸ γεφυρώνει τώρα μὲ πυκνὴ ἐπάρκεια ἡ πρόσφατη διεξοδικὴ βιβλιοκρισία τοῦ Γ. Κεχαγιόγλου γιὰ τὴ ρωσικὰ γραμμένη μελέτη τῆς Σόβιας Ἰλίνσκαγια «Ἡ ποίηση τῆς ἀντίστασης στὴ μεταπολεμικὴ Ἑλλάδα» («Πολίτης», 3-4, σ. 81-86). Ἐξἄλλου σύντομα φαίνεται ἡ σχετικὴ ἑλληνικὴ βιβλιογραφία θὰ ἀποκτήσει ἕνα βοήθημα πιδ ὀριστικό, μόλις δημοσιευτεῖ ἡ σύνθετη εἰσαγωγὴ στὴ μεταπολεμικὴ μας ποίηση τοῦ Ἀ. Ἀργυρίου.

2. Δὲν μὲ στενοχωρεῖ τόσο πού δὲν βρῆκα τὸν καιρὸ καὶ τὸν τρόπο νὰ μιλήσω γιὰ ἄλλους ποιητές, οἱ ὁποῖοι ὅμως σταθμίζονται στὴν ἴδια ζυγαριά, ὅπου καὶ ἡ τριάδα πού σχολίασα (ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ καὶ σχεδὸν στὴν τύχη τρία ὀνόμα-

τα : Κουλουφάκος - Κατσαρός - Λειβαδίτης). Λίσθάνομαι ὅμως πραγματικὰ ἄσχημα πού δὲν πρόλαβα τίποτε νὰ πῶ γιὰ μείζονες ποιητές τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς γενιάς, ὄριμους πιά, πού ἡ πολιτικὴ δίψα ἀυλάκωσε ἄλλιῶς τὰ πρόσωπά τους καὶ ἡ ποίηση τοὺς βγῆκε ἀπὸ ζυγίσματα τῆς δημόσιας πείρας τους πιδ περίπλοκα. Τὰ ἀντικριστὰ σημάδια τῆς περιοχῆς αὐτῆς, πού ἡ ποιητικὴ πράξη τὴ γέμισε ὀράματα καὶ ἐφιάλτες, τὰ ἔστησαν, πιστεύω, ὁ Σινόπουλος καὶ ὁ Σαχτούρης. Ἡ πρόκλησή τους ὅμως αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ κέντρο γιὰ ἕνα ἐπόμενο ἴσως κύκλο.

3. Δὲν ἰσχυρίζομαι ὅτι τὸ ὕλικὸ πού σχολίασα ἐπιβεβαίωσε στὸ ἀκέραιο χαρακτηριστικὰ πού πρῶμα εἶχα ἀποδώσει στὴν πρώτη μεταπολεμικὴ ποιητικὴ γενιά, λ.χ. : δημοκρατικὸ πληθωρισμό, κλωνισμό τῆς προσωπικῆς ἱεραρχίας, ἀκτινογραφικὴ σημασία τῆς ποίησης γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ ἀριστεροῦ μεταπολεμικοῦ μας κινήματος κτλ. Μῆτε πὼς ἀπαντήθηκαν, ὀριστικά, βάσιμα ἐρωτήματα, λ.χ. : ἐπιγονικός ἢ μὴ ρόλος τῆς γενιάς αὐτῆς, βάρος τοῦ προγόνου Ρίτσου, ἑλληνικὲς καὶ ξένες πηγές τοῦ διδακτισμοῦ τῆς, τῆς ρητορείας τῆς, τῆς σατιρικῆς τῆς κρίσης κτλ. Κάτι ὡστόσο ἐλπίζω νὰ ἔπεσε καὶ στὶς δύο αὐτὲς πλάστιγγες. Ἐκεῖνο πάντως πού μὲ ἐνδιαφέρει περισσότερο, τώρα

στο τέλος αυτής της δουλειάς, είναι ή απρόβλεπτη σοδειά της πολιτικής και ποιητικής ήθικης που πήγα να απαντήσω : ή δοκιμασία του χρόνου, που, στην περίπτωση αυτή, ξεκινά με μιὰ κίνηση πρόδρομη, χάσκει έπειτα κάπου στη μέση πάνω από ένα πολιτικό ή κοιμματικό κενό, και παλινδρομεί ύστερα στην αναζήτηση μιᾶς χαμένης ανθρωπογεωγραφίας· το στήσιμο μιᾶς κλίμακας από το πρόσωπο στη συντροφιά και από τή συντροφιά στο οργανωμένο σύνολο, κλίμακας που εξασφαλίζει τήν κριτική έμβολή της επώνυμης προσωπικής περιπέτειας στον ψυχρό χώρο του ιστορικού κομφορμισμοῦ· ή τροπή της έρωτικής σε πολιτική παθολογία, και αντίστροφα· ή ξεκάθαρη άγωνία για το κλείσιμο του ποιητικού τριγώνου, που το βασίζουν οί έπιταγές μιᾶς συγκεκριμένης πολιτικής πράξης και το ήθος ενός συγκεκριμένου ποιήματος· ή λειτουργία μιᾶς κοινόβιας τράπεζας στίχων και μοτίβων· ή συλλογή, τέλος, όλων αυτών των στοιχείων σε μιὰ σειρά σημάτων Ποιητικής. Απολογίζομαι αυτή τήν ύλη με τήν πίκρα πώς δέν δούλεψα μαζί της όπως και όσο έπρεπε.

4. Μ' άρέσει ή ιδέα ο επίλογος αυτός να γίνει ταυτόχρονα και πρόλογος μιᾶς νέας άπορίας. Άς ποῦμε, για να δικαιολογηθεῖ το παράδοξο, ότι ή άπορία αυτή φύτρωσε σαν οὐρά στα πισινά

του ζώου που χάνεται, ή έγινε κέρατα, που τὰ ξύνει το ζῶο ώσπου να ματώσουν. Και για να αφήσω κατά μέρος μεταφορές και παρομοιώσεις, προχωρώ στην πρώτη και πολύ πρόχειρη διατύπωσή της, ή οποία άφορᾶ άκριβῶς στη σχέση κυριολεξίας, μεταφορᾶς, παρομοίωσης μέσα στην ποιητική μας γλώσσα. Η άπορία ξεφύτρωσε από τήν πρόσφατη μελέτη της μεταπολεμικής πολιτικής ποίησης και τους δεσμούς της μ' αυτό που ονομάζουμε ρεαλισμό, δίνοντας στον όρο τήν πιό πλατιά του σημασία. Θα με πήγαινε πολύ μακριά να ξεκαθαρίσω έδῶ, έπιστημονικά και με παραδείγματα, τις έννοιες και τις λειτουργίες κυριολεξία - μεταφορά - παρομοίωση ως συντελεστές της ποιητικής γλώσσας, όταν ή διάκριση αυτή είναι άμφισβητούμενη και δυσανάγνωστη άκόμη και στην κοινόχρηστη γλώσσα. Προχωρώ λοιπόν στη βιαστική προβολή της ύποψίας μου, έξυπακούοντας ότι χοντρικά συνεννοούμαστε για το έννοιολογικό και λειτουργικό περιεχόμενο των τριών αυτών κρίσιμων λέξεων.

Δέν ξέρω αν είναι μόνο ή έλληνική έκδοση του ρομαντισμοῦ της Αθηναϊκής Σχολής που κληροδοτεῖ στον Παλαμά τή συνήθεια (α) άποφεύγοντας τήν κοινή έκφραση να αναζητεῖ τήν κυριολεξία με τήν πιό σπάνια, άτριφτή της μορφή (β) να προποθέτει τήν όμολογημένη, λανθάνουσα ή άποσιω-

πούμενη μέσα στο ποίημα κυριολεξία, και να συνάπτει σ' αυτήν τη μεταφορά ή την παρομοίωση ως γλωσσικό στοιχείο απροσδόκητο αλλά έντελει διακοσμητικό· όχι δηλαδή κατευθείαν ονομαστικό, που σημαίνει: ή μεταφορά ή η παρομοίωση στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν ονομάζει σε πρώτη φάση πράγματα που δεν ξέρουμε ακόμη, που τους λείπει επομένως ή κυριολεξία, αλλά υποκαθιστᾶ, συμπληρώνει ή κοσμεῖ μιάν εφευρημένη ήδη κυριολεξία.

"Αν ἔχω δίκαιο ὅτι ἡ γλωσσική αὐτὴ τακτική σταθεροποιεῖται στὸν Παλαμᾶ, τότε ἀξίζει νομίζω τὸν κόπο νὰ ρωτήσουμε (α) ποιοὶ ποιητὲς τὴ συνεχίζουν τὴν τακτικὴ αὐτὴ, σὲ ποιά ἐξελεκτικὴ τῆς φάσης τὴν ἀναγνωρίζουμε στὴ μεταπολεμικὴ πολιτικὴ μας ποίηση (β) ποίος ἢ ποιοὶ ποιητὲς γιὰ πρώτη φορὰ ἀντιστρατεύονται στὸ λειτουργικὸ αὐτὸ σχῆμα τῆς ποιητικῆς γλώσσας, τί ἀντιπροτείνουν καὶ ποιά ἀπήχηση ἔχουν οἱ προτάσεις τους ὡς τὶς μέρες μας.

Φυσικὰ δὲν πρόκειται νὰ ἀπαντήσω ἐδῶ διεξοδικὰ σ' ὅλα αὐτὰ τὰ δύσκολα ἐρωτήματα. Ἐρεθίζομαι ὡστόσο καὶ ἐρεθίζω προτείνοντας ὡς συνέχεια πιθανὴ τῆς παλαμικῆς γλωσσικῆς τακτικῆς στὸ κεφάλαιο αὐτὸ τῆ γραμμῆ: Σικελιανὸς - Ἐλύτης - Ρίτσος (ἐνμέρει), γιὰ νὰ μείνω σὲ μεί-

ζονα ὀνόματα τῆς ποίησής μας, γεφυρώνοντας ἔτσι καὶ τὸ μεσοπόλεμο μὲ τὴ μεταπολεμικὴ ἐποχὴ. "Ὅσο γιὰ τὸ δεύτερο ἐρώτημα, εἶμαι σχεδὸν βέβαιος ὅτι ἐκεῖνος πού, συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ, ἀνατρέπει τὴν παλαμικὴ λειτουργία τῆς κυριολεξίας - μεταφορᾶς - παρομοίωσης στὴν νεώτερη ποίησή μας εἶναι ὁ Καβάφης, καὶ πὼς ὁ πιὸ συνεπὴς του διάδοχος πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση ἀποδείχεται ὁ Σεφέρης. Γιὰ τὸν Σεφέρη πρέπει νὰ θεωρηθεῖ συνεχιστὴς τοῦ Καβάφη ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ, καὶ ποιοὶ μεταπολεμικοὶ ποιητὲς κληρονομοῦν τὴν ἀντίστροφη αὐτὴ κλίμακα, αὐτὰ ἄς μείνουν πρὸς τὸ παρὸν ὀλότελα ἀνοιχτὰ ἐρωτήματα. Γιὰ τὸν Καβάφη ὅμως ὀφείλω μιὰ στοιχειώδη ἐξήγηση, ὥστε ἡ ὑπόθεση ἐργασίας πού προτείνω νὰ μὴν κρεμαστεῖ στὸ κενά.

Δὲν εἶναι μόνον ἡ κοινόχρηστη κυριολεξία πού ἐντυπωσιάζει στὸν Καβάφη· μήτε ἡ ἐξαιρετικὰ περιορισμένη, ποσοτικὰ, χρῆση τῆς μεταφορᾶς καὶ τῆς παρομοίωσης. Ἐκεῖνο πού κατὰ τὴ γνώμη μου ἐνδιαφέρει περισσότερο εἶναι τὸ πότε καὶ τὸ πῶς, περιοριστικὰ μάλιστα, χρησιμοποιεῖ ὁ Καβάφης τὸ σύστημα τῆς μεταφορᾶς καὶ τῆς παρομοίωσης. Πιστεύω πὼς τοῦτο συμβαίνει ἐκεῖ πού ἔχουμε πραγματικὰ κενὰ κυριολεξίας. Μὲ ἄλλα λόγια: ὅταν ὁ Καβάφης μεταφέρει ἢ παραβάλλει

κοινόχρηστη κυριολεξία

σημασίες, αυτό γίνεται για να ονομαστούν, δοκιμαστικά, άτιτλα ακόμη πράγματα και άκαταλόγιστες ακόμη σχέσεις. Πού σημαίνει : ή μεταφορά στον Καβάφη, όπως και ή παρομοίωση, λειτουργεί στην περιοχή τής ποιητικής έκφρασης, όσο ακόμη δεν έχει εφευρεθεί ή κυριολεξία. Και για να παραδοξολογήσω και άλλο : ή μεταφορική και παρομοιαστική χρήση τής ποιητικής γλώσσας στον Καβάφη έχει τελικό στόχο τήν αναζητούμενη κυριολεξία.

Σταματώ. Υποσχέθηκα να έρεθίσω, όχι να αρχίσω τή διαγραφή ενός καινούργιου θεματικού κύκλου. Μιά τελευταία μόνο πρόταση - έρώτηση : ή ρεαλιστική ευστοχία τής μεταπολεμικής μας ποίησης δεν εξαρτάται τελικά από τὸ ἂν παρακολουθεῖ τήν καβαφική ή τήν παλαμική κληρονομιά;

«Τὸ Βήμα» 25.9.1976

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΠΟΙΗΤΙΚΗΣ

ΑΡΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ